

Razvoj trgovine i ugostiteljstva u koprivničkoj Podravini

1. Uvod

Neposredni povod objavljivanju ovoga članka jeste obilježavanje 40. obljetnice kontinuiranog djelovanja trgovačke radne organizacije »Izvor« u Koprivnici, koja je obilježena nizom radnih uspjeha, svečanosti, akcija, izdavanjem uspješnog poslovnog kataloga i drugim aktivnostima. Sve se to zbivalo u toku 1987. godine, tako da u ovom radu možemo podastri zaokružene podatke o razvoju RO »Izvor« od 1947. do 1987. godine.¹

Kod koncipiranja ovoga članka javila se i nužna potreba da se istraživanja vremenski znatno prošire, jer je očito da trgovina i u koprivničkoj Podravini, a osobito u Koprivnici, ima dugu tradiciju i duboke korijene. Stoga su istraženi osnovni elementi razvoja trgovine u ovom dijelu Podravine od srednjega vijeka do danas, a u članak je uvršten tek dio prikupljene građe. S obzirom da RO »Izvor« objedinjuje danas i djelatnost ugostiteljstva i turizma, jasno je da je bilo neophodno istraživati barem osnovne podatke i o povijesnom hodu te važne privredne grane. Također je istražen i u osnovnim crtama prikazan razvoj OOUR »Renotex«, kao najvažnijeg predstavnika specijalizirane koprivničke tekstilne industrije.

Valja ovdje naglasiti da su se autori u obradi goleme građe koristili uglavnom kronološkom metodom, te da je zbog nedostatka prostora članak uvelike skraćen (o toj izuzetno važnoj privrednoj djelatnosti valjalo bi, zapravo, napisati posebnu monografiju). Izvorište podataka nalazi se uglavnom u arhivskoj građi (Historijski arhiv Varaždin, Muzej grada Koprivnice, Arhiv Hrvatske Zagreb, Sveučilišna i nacionalna biblioteka Zagreb) i novijoj dokumentaciji (RO »Izvor«), te manji dio u objavljenj literaturi. Naime, o razvoju koprivničke trgovine i ugostiteljstva, začudo, dosad je objavljeno posebno malo članaka i studija, tako da su ova istraživanja bila praktički pionirska, uz nadu da će se ona intenzivnije nastaviti slijedećih godina. Možda će i ovaj članak u tom smislu biti poticaj. Ovaj rad, dakle, obuhvaća ponajprije razvoj trgovine, ugostiteljstva i OOUR »Renotex« u gradu Koprivnici, pa potom i na području koprivničke općine, odnosno onaj dio našega kraja koji svojom djelatnošću »pokriva« RO »Izvor«. Vjerujemo da će se u »Podravskom zborniku« slijedećih godina naći i studije o razvoju ovih djelatnosti i na području đurđevačke, odnosno ludbreške općine

2. Od srednjovjekovnih sajмова do stacionarnih trgovina (do 1918. godine)

O korijenima razmjene, pogotovo one naturalnoga oblika, u dolini rijeke Drave susrećemo podatke već iz mlađeg kamenog doba. Arheološke iskopine, pak, iz antičkoga doba već govore o diferencijaciji naselja u ovom kraju upravo prema poziciji na najvažnijim prometnicama, odnosno i prema razini razvijenosti trgovačke funkcije u njima. U ovom dijelu doline Drave, kako govore rimski itinerari, najznačajnije je naselje bila Ioviae Botivo (današnji Ludbreg), koja je, uz ostale funkcije, imala i vrlo razvijenu trgovinu za šire područje. Na toj glavnoj longitudinalnoj drumskoj vezi od Poetoviae (Ptuja) prema Mursi (Osijeku) i limesu na Dunavu, nalazila su se i dva mala naselja ili postaje, koje su izravna prethodnica Koprivnice: Sunista (Kunovec breg) i Piretis (Farkašić), ali je njihovo trgovačko značenje bilo izrazito lokalno.²

Iako prvi pisani dokumenti o životu slavenskih srednjovjekovnih naselja u Podravini potječu tek iz 13. i 14. stoljeća, očito je da se trgovalo i ranijih stoljeća. Bila je to uglavnom naturalna razmjena, a glavni smjerovi kretanja robe bili su vezani uz korištenje (konjskih) karavana ili pak vodenih putova. To je odredilo i stvaranje najvažnijih centralnih naselja u Podravini: ona nastaju na križištima najpropulzivnijih putova kojima je strujala trgovina ili pak na obalama većih rijeka. S obzirom da su se upravo na lokaciji današnje Koprivnice u ovom dijelu Podravine križali najznačajniji trgovački putovi (onaj dolinom Drave u smjeru zapad-istok i onaj preko Lepavinske previje u smjeru sjever-jug), jasno je da je upravo ovdje imalo za nastanak i razvoj sve uvjete jedno oveće naselje, koje se kasnije razvilo u glavno središte cijeloga kraja (što je kasnije pogotovo potvrdila mreža makadamskih cesta i željeznica). Na rijeci Dravi, pak, formiralo se središnje trgovište (oppidum) Legrad, koji značajan dio svoje egzistencije sve do dolaska željeznice temelji upravo u razvijenoj trgovačkoj funkciji, uz mogućnost trgovine na Dravi (čamcima ili šajkama: šajkaštvo).³

Tako za razvoj srednjovjekovne Koprivnice presudno značenje ima stvaranje podgrađa ili suburbiuma uz (feudalnu, vojnu) tvrđavu, a najbrojniji stanovnici podgrađa su upravo obrtnici i trgovci. »Via magna«, »Via Colomani« i drugi tadašnji putovi (na kojima se promet

uglavnom odvijao karavanima), odigrali su vitalnu ulogu u stvaranju osnovnog rastera centralnih naselja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Uz dominaciju glavnoga središta, Varaždina, u gornjoj hrvatskoj Podravini razvija se u srednjem vijeku još Koprivnica, te niz manjih trgovišta, od kojih su u našem kraju najvažnija bila: Legrad, Rasinja, Ludbreg, Veliki Bukovec, Novigrad, Drnje, Virje i Đurđevac.

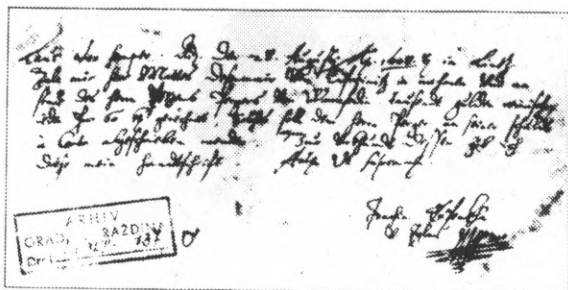
Poput obrtnika, koji već od kraja 15. stoljeća osnivaju i u Koprivnici i Legradu svoje cehove, trgovci također razmjerno rano formiraju svoja zasebna staleška udruženja. Njihova svrha bilo je zajedničko dijeljenje profita stvorenog trgovinom (dampnum), ali također i zajedničko snošenje eventualnih šteta ili rizika (lucrum). Srednjovjekovni trgovci u Koprivnici, Legradu i drugim podravskim trgovištima nisu, dakako, poslovali po današnjem sistemu kontaktiranja s kupcima i tržištem, jer su i prilike bile bitno drugačije. Oni su maloprodajne poslove uglavnom obavljali na sajmovima, te su još vodili i veleprodajne poslove u suradnji s obrtničkim radionicama. Svaki trgovački posao krio je u sebi velike opasnosti i rizike, prvenstveno zbog loših i nesigurnih prometnih veza.

Prva trgovačka strukovna udruženja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj osnivaju se, dakako, u Varaždinu: dokumenti o osnivanju Societates in marcanensis u ovom gradu nose datume još iz 1458. godine.⁴ U arhivima dosad još nisu pronađeni dokumenti o eventualnom postojanju trgovačke bratovštine u Koprivnici ili Legradu u to srednjovjekovno, predtursko vrijeme, ali nije isključena mogućnost da su neki oblici trgovačkih udruženja tada ovdje ipak djelovali. U to vrijeme i u našem kraju sve čvršće temelje zadobiva robnonovčana privreda, dok naturalna razmjena uvelike slabi. Dakako, ove promjene znatno su intenzivirane u gradovima i trgovištima, ali neumitno prodiru i na selo. U Hrvatskoj se već tada kuje i novac, kao važno sredstvo lokalne trgovačke razmjene (banovac – moneta banalis).⁵ U našem kraju su krajem srednjega vijeka u opticaju bile razne vrste novca, ali su ponajviše kolali denari. Varaždinski povjesničar Mirko Androić navodi u sjeverozapadnoj Hrvatskoj slijedeće vrste srednjovjekovnoga novca: craciar, denarius, obulus, florens auri, funta denariorum, libra denariorum, marka denariorum i pensa denariorum.⁶

Iako se Koprivnica, odnosno koprivnički suburbium, nije bitnije razlikovao po broju stanovnika od nekoliko ostalih podravskih trgovišta, ona je ipak u cijelomu kraju dominirala po svojim izraženim gradskim gospodarskim funkcijama, a to su ponajprije bili obrt i trgovina. To se pogotovo odnosi na razdoblje nakon polovice 14. stoljeća, jer je hrvatsko-ugarski kralj Ludovik I podario Koprivnici posebnom poveljom 4. studenoga 1356. godine status slobodnoga kraljevskoga grada (Liberæ et regie civitatis Caproncensis). Te su povlastice omogućile još brži razvoj ne samo upravne i sudske samostalnosti grada, već ponajviše trgovački i obrtnički procvat Koprivnice. Stoga i nije čudno što se i u spomenutoj kraljevskoj povelji kao posebno važno pravo grada Koprivnice navodi i pravo trga, odnosno održavanja redovitih sajмова, kao glavnog mjesta razmjene. O tome je doslovce zapisano i ovo: »Zatim određujemo da se u istoj našoj varoši (Koprivnici) održava svečani trg, naime ponedjeljkom, a osim toga dnevni trg svakoga dana«. Dakle, održavanje tjednih sajмова ponedjeljkom u Koprivnici ima doista dugu tradiciju. Kasnije je grad dobio pravo i na druge sajmove, mjesečne i godišnje.⁷

Prodori i zulumi Turaka usporili su gospodarski razvoj Podravine, pa tako i trgovine, u toku 16. i 17. stoljeća (valja imati na umu da je granica kod Pitomače, odnosno Dravom, stajala gotovo jedno i pol stoljeće – Virovitica je bila u turskim rukama od 1552. do 1684, a Nagykanizsa od 1600. do 1690. godine). Mnoga su podravska naselja tada potpuno stradala, Koprivnica dobiva jaku vojnu utvrdu, a trgovačke i obrtničke aktivnosti gradskoga suburbiuma svedene su na minimum. Međutim i u tim teškim uvjetima opće nesigurnosti, Koprivnica ostaje važno trgovačko središte i, uz Legrad, najvažnija kontaktna točka razmjene između habsburškoga i turskoga carstva. Već nakon mira na Žitvi (1606), a pogotovo od kraja 17. stoljeća, započinju procesi revitalizacije cijele Podravine, pa se izgradnjom prvih makadamskih cesta i razvojem kolskoga prometa, Koprivnica ubrzano razvija u vrlo jako i značajno trgovačko i obrtničko središte.

Koprivničko podgrađe u to doba postaje glavno žarište trgovine za šire gravitacijsko područje. U varaždinskom Historijskom arhivu čuvaju se dokumenti o djelatnosti koprivničkih trgovaca još od početka 17. stoljeća, koji uspješno surađuju s trgovcima iz Varaždina, a imaju dobre veze i s udaljenijim gradovima (osobito u Stajerskoj i Austriji, te Mađarskoj i Hrvatskoj, te čak i Veneciji). Kao primjer ovdje navodimo djelovanje koprivničkog trgovca Matije Desenmaiera, koji je bio trgovac tekstilom već 1608. godine, te se bavio maloprodajom na sajmovima u Koprivnici i drugim većim podravskim trgovištima, ali je održavao i odlične veze s varaždinskim i drugim trgovcima.⁸ Ime Matije Desenmaiera je ujedno najstarije, koje je dosad pronađeno u arhivima o djelatnosti koprivničkih trgovaca.

Jedan od najstarijih očuvanih dokumenata o povijesti trgovine u Koprivnici: spominje se Matija Desenmaier, trgovac tekstilom, 1608. godine (Historijski arhiv Varaždin)

U to doba (17. stoljeće) u Koprivnici još nije bilo organiziranih stacionarnih trgovačkih radnji u današnjem smislu, pa su za razvoj trgovine od posebnoga značenja bili stalni i povremeni sajmovi, na koje se okupljalo mnogo naroda i nudila raznovrsna roba. Uz stalni tjedni sajam, koji je uključivao i ponudu stoke, Koprivnica je 1638. dobila i privilegij za još dva, a 1652. za još jedan godišnji sajam.⁹ Godine 1651. grad dobiva i pravo na ubiranje maltarine, čime se štitila domaća obrtnička

proizvodnja, ali u određenom smislu kočila trgovačka razmjena. Uz domaće trgovce, u Podravini, a osobito u Koprivnici i Legradu, javljaju se već potkraj 17. stoljeća i stalni strani trgovci: najprije Grci (Cincari, Makedonci), a potom i Jevreji. Dr. Leander Brozović spominje da 3. rujna 1698. »Grci s turskom robom ovdje pri plemenitom varušu koprivničkom trže . . .«, dok podataka o njihovom djelovanju ima i iz 18. stoljeća.¹⁰ Planovi Legrada iz kraja 17. stoljeća spominju i postojanje posebnog dijele-trgovišta (oppiduma), koje je dobilo ime po Jevrejima (na karti piše: Juden Statt), a kralj Ferdinand III. je već 1643. godine posebnom poveljom dozvolio Legradanima da trguju po cijeloj Ugarskoj, što samo po sebi govori o trgovačkoj snazi ovoga trgovišta.¹¹ Valja još ovdje navesti da su legradski trgovci na čamcima (šajkama) u 18. stoljeću osnovali i svoj zasebni Sajkaški ceh.

Prve stacionarne trgovine, koje su uglavnom obavljale današnju funkciju maloprodaje ali na znatno nižem standardu, javljaju se u Koprivnici u drugoj polovici 18. i pogotovo u 19. stoljeću. Za tadašnji razvoj trgovine veliko značenje imaju i državni monopoli, osobito na trgovinu solju, šećerom, duhanom i slično. U Drnju (Dernye) izgrađena je posebna zgrada solane već sredinom 18. stoljeća, da bi 1814. bila preseljena u Koprivnicu (zgrada tzv. »octenke« na Futakovu, srušena 1987.) i dokinuta 1827. godine. Svoje prodavaonice držali su već tada i neki značajniji koprivnički obrtnici.

Dakle, u toku 18. i pogotovo u 19. stoljeću, među najznačajnije centralne funkcije Koprivnice, pa i nekih drugih podravnih trgovišta (Legrada, Ludbrega, Novigrada, Virja) pripadala je trgovina, u kojoj se zapošljava i sve više ljudi. Diferencijacija po važnosti među podravskim i sjeverohrvatskim gradovima i trgovištima osobito je došla do izražaja širenjem mreže tvrdih makadamskih cesta i, dakako, osobito izgradnjom željeznica (od 1870). Svi prostorni prometni elementi išli su uglavnom u prilog izdvajanju Koprivnice kao najznačajnijeg podravskog gradskog središta, jer se ovaj grad nalazi na križištu najvažnijih cestovnih, a kasnije i željezničkih linija. U okviru sve razvijenijih centralnih gradskih funkcija Koprivnice, upravo razvoj trgovine pripadao je među najvažnije i najpromulzivnije.

Sliku privredne, prvenstveno trgovačke snage Koprivnice, kao najjačeg žarišta širenja inovacija u prostoru Podravine, ilustrira (iako ponešto uljepšano) sadržaj jednoga pisma, koje je Poglavarstvo slobodnoga i kraljevskoga grada Koprivnice uputilo 21. veljače 1862. godine Ljudevitu pl. Vukotiniću, velikom županu Križevačke županije u povodu rasprava o trasi buduće »kanižke željeznice« prema Zagrebu. Vrijedno je citirati dio toga pisma:

»Grad (Koprivnica) je sriedotočje trgovine i stecište plodinah za civilnu i vojnu Podravinu. Na svakogodišnjih ovdješnjih 18 sajmovah prodaje se i do 10.000 komadah rogatah marve, do 1.200 komadah konjah, do 12.000 komadah krmakah. Naročito pako jest tečajem minuvše posljednje godine (1861) do 500 komadah volovah za Trst, a 1.000 komadah za Beč; krmakah pako do 3.000 komadah za Austriju i za gornju Štajersku na otih sajmovah prodato. Potim promeće se ovdje u plodnoj okolici satnijah Virjanske, Gjurgjevačke, Novigradske i Peteranske; mjestah zatim civilnih Bukovec, Ludbreg, Otok, Selnica, Gjelekovec i Rasinja priraslih do 100.000 vaganah kuruza, 100.000 vaganah različita žita, međ kojem se osobito odlikuje proizvod kukuruze bukovčke, otočke, selničke i gjelekovčke, pšenice ivanečke i obsjega gradske ulice Bregi, kade u posljednjem mjestu na godinu do 15.000 vaganah pšenice prirodi,

koja svojom kakvoćom neznatno ustupljeje banatskoj. Pčelarstvo u ovom gradu, obližnjoj Vojnoj granici i civilu daje svake godine u promet 4 do 6.000 centih meda. Bližnje graničarske a i civilne šume proizvode po prijeko svaku godinu 40 do 50.000 centih sišakah, te se isti proizvod od ovuda promeće . . . Iz lugovah satnije farkaševačke, sokolovačke, novigradske i kapelske, koji preko 40.000 jutarah imade, je 1.500 stabalah za privatne trgovce, 1.500 stabalah za građenje ladjah na račun visokoga Aerara na Koprivnicu, Kotoribu, Trst prošaste godine k moru odpremljeno. A na ovu godinu (1862) je 3.000 stabalah isto tako hrastovine opet pogodeno, te će se također k moru slati. Hiljade kolnih tovarah u graničarskih i slavonskih šumah proizvedenih dugah prolazi ovuda, koje se stranom put Kotoribe (koja je dobila željezničku prugu 1860), stranom put Čakovca k moru odvažahu. Preko 2.000.000 fracezkih dugah za strane trgovce je otpremljeno Dravom i Dunavom (na Teteny) i od ovuda željeznicom na Trst . . . Prilično dobre vine svake godine obližnja granica u ovoj međašnje gospodčije slavonske do 2.000 centih na godinu izvoze, koja se ovuda odpravlja. Grad ovaj (Koprivnica) s okolikom dobavlja do 50.000 centih različite robe. Okolica ova rabi preko 100.000 centih soli . . .«¹²

Već iz citiranog dokumenta, nastalog sredinom 19. stoljeća, vidljiva je funkcija i orijentiranost koprivničkih (i drugih) trgovaca: oni su ponajprije posrednici između uvoza industrijske i manufakturne robe za potrebe ovdašnjeg stanovništva i razvijenog izvoza poljoprivrednih proizvoda i sirovina iz Podravine u bliže i udaljenije krajeve. Iz našeg kraja izvozi se ponajviše drvo (balvani, daske, dužice, pragovi i slično), žitarice (ponešto brašno), živa stoka, meso, pepeljika i slični poluproizvodi i sirovine – koje nalaze tržište i na udaljenijim punktovima Austrije, Mađarske, Češke, Italije, Turske, Njemačke i drugih država.¹³

Na razvoj i organiziranost podravnih trgovaca, a osobito koprivničkih, uvelike je utjecala razvijena trgovina Varaždina (s kojom su koprivnički trgovci gajili izvrsne poslovne veze), ali i neke općehrvatske trgovačke inicijative, koje su prvenstveno dolazile iz Zagreba, pa i iz Karlovca i još nekih središta (dakako, i na tom planu naš kraj uvelike zaostaje iza razine trgovačke razvijenosti središnjih i sjevernih pokrajina habsburške monarhije). U Zagrebu se 1835. godine osniva Trgovački zbor, koji svojim širokim djelovanjem ima utjecaja i na poslovanje regionalnih trgovaca, pa tako i podravnih.¹⁴ Pozitivan utjecaj i na razvoj podravske trgovine imalo je i osnivanje Hrvatske trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu 1852. i u Osijeku 1853. godine, kao i drugih gospodarskih inicijativa na nacionalnom planu¹⁵ Sudjelovanje trgovačkoga staleža u obujmu poslova i u broju aktivnoga gradskoga stanovništva bitno se povećava od polovice 18. a osobito u 19. stoljeću, što je naročito vidljivo u strukturi žiteljstva Varaždina, a donekle i Koprivnice, Legrada, Virovitice, Križevaca i (manje) Bjelovara.¹⁶

Trgovina u Koprivnici svoj nagli razvoj, u suvremenijem maloprodajnom obliku, bilježi osobito seljenjem glavnih funkcija iz gradske tvrđe, odnosno jačanjem i izgradnjom trgovačko-obrtničkih zgrada u suburbiumu sjeverno i zapadno od gradskih bedema (dakle, na piasci i pod pikom – danas Trg maršala Tita, Nemčičeva ulica i Trg mladosti). Tome je pridonio i razvoj prometa, kao i opća gospodarska stabilizacija nakon prestanka turske opasnosti s istoka. Uz domaće trgovce, vrlo aktivni nositelji trgovačke aktivnosti su, kako smo već spomenuli, i pripadnici drugih naroda: naročito Grci, Makedonci, Jevreji (Židovi), Austrijanci, Česi i Nijemci. Broj stacionar-

Sajmovi su oduvijek igrali vrlo važnu ulogu u podravskoj trgovini. Pogled na stočni sajam »Pod pikom« (danas Trg mladosti) u Koprivnici krajem prošloga stoljeća

nih trgovačkih radnji osobito raste u toku druge polovice 19. stoljeća, kada se otvaraju i mnoge specijalizirane prodavaonice (građevinskog materijala, željezne robe, pa čak i knjižare).¹⁷

O dolasku makedonskih trgovaca (Cincara) u Koprivnicu dokumenti govore još od kraja 17. stoljeća (3. rujna 1698), a naročito u 18. vijeku, kada ovdje djeluje i nekoliko grčkih trgovaca.¹⁸ Međutim, na razvoj koprivničke, pa kasnije i podravske trgovine, posebno snažno djelovalo je naseljavanje i angažman Židova. Njihovo je naseljavanje pratila prava drama za životni opstanak i veliki otpori lokalnog stanovništva, tako da Jevreji u Hrvatskoj pravo doseljavanja i stalnoga boravka stječu tek carskim patentom od 31. prosinca 1851. godine. No, oni se usprkos spomenutim poteškoćama javljaju u Podravini krajem 18. stoljeća i osobito kasnije, čemu je pripomogao i poznati patent bečkoga dvora o vjerskoj toleranciji iz 1781. godine. Prema navodu L. Brozovića, godine 1800. u Koprivnici žive četiri židovske obitelji sa 13 članova.¹⁹ U početku Jevreji su stanovali u bijednim stračarama izvan grada (Crna gora), da bi im bilo dozvoljeno kupovati i graditi kuće u samom gradu Kopri-

vnici tek sredinom 19. stoljeća. Godine 1857. u Koprivnici već žive 23 židovske obitelji, a njihov se broj do prvoga svjetskoga rata znatno povećao. Godine 1876. Židovi su u Koprivnici podigli vjersku sinagogu i uz nju jevrejsku školu, a uskoro osnivaju i svoje posebne organizacije, među kojima i strukovno udruženje trgovaca.²⁰ Potkraj 19. stoljeća Židovi već drže veći dio koprivničke trgovine i sudjeluju u svim važnijim gradskim gospodarskim poslovima – pogotovo u bankarstvu, manufakturi i industriji. Oni su bili i glavni inicijatori osnivanja prvih koprivničkih i podravskih štedionica i banaka, od 1872. godine na dalje. Njihova penetracija proširena je i na sva veća podravska naselja, pogotovo su gospodarski (prije svega trgovački) bili aktivni u Legradu, Ludbregu, Malom Bukovcu, Novigradu, Drnju, Virju i drugdje, a njihova je aktivnost dosegla svoj zenit u razdoblju između dvaju svjetskih ratova.

Usporedo s rastom broja trgovaca, njihove ekonomske snage i obujma prometa, razvijala se i organiziranost u strukovne trgovačke organizacije, koje su se borile za poboljšanje položaja trgovine u tadanjem društvu. Koprivnički trgovci osnivaju svoju trgovačku bra-

Trgovački dio koprivnička podgrađa (suburbiuma) krajem 19. stoljeća

toвшtinu 1868. godine na temelju starih cehovskih tradicija i po ugledu na slične takve organizacije u Varaždinu, Zagrebu, i Nagykaniszi. Inače, prva Trgovačka zajednica osnovana je u Koprivnici već 1821. godine, koja je okupljala članove i na zajedničkim poslovima nabave robe i organizacije plasmana na udaljenija tržišta (izvoz).²¹ Važnu ulogu u okupljanju koprivničkih trgovaca imalo je i Društvo trgovačko-obrtničke čitaonice, koja je osnovana 1869. godine. U prvom paragrafu pravila ove čitaonice (donijet 24. lipnja 1869) čitamo i slijedeće: »Svrha društva jest poglavito naobražavanje duha, najpreče u domaćem trgovačko-obrtničkom prometu i razvoju duševnih silah članovah, čitanjem raznih časopisah, novinah, knjigah i dogovaranjem o raznih trgovačkih i obrtničkih probitcih, te promicanje hrvatske knjige...« Ova pravila sadrže 34 člana, a prvi predsjednik čitaonice bio je koprivnički trgovac Stevo Reskovic.²² U ostalim podravskim trgovištima uglavnom nisu osnivane zasebne trgovačke poslovne i kulturne strukovne organizacije, već su trgovci bili vrlo aktivan segment članstva u općim gospodarskim i obrtničkim, pa i u poljoprivrednim asocijacijama (zadrugama, cehovima i slično) – što se naročito odnosi na virje, Legrad, Novi-grad, Ludbreg, Pitomaču i još neka veća podravska naselja.

Osobito u 19. stoljeću i početkom ovoga vijeka, razvijala se u Koprivnici i većim trgovištima u Podravini i posebni oblik trgovačke aktivnosti – to je prodaja mesa i mesnih preradevina (mesnice), te prodaja prehrambenih proizvoda i pića. Vijesti o prvim mesnicama u Koprivnici nalazimo iz kraja 18. i početka 19. stoljeća, kada

pravo na bavljenje prodajom mesa pripada Gradskom poglavarstvu u Koprivnici (kao tzv. arendatorno pravo, koje gradska općina na javnoj licitaciji daje u zakup privatnim osobama). bio je to unosan posao, pa je u Koprivnici krajem 19. stoljeća bilo nekoliko mesnica (1890. godine, primjerice, sedam). S početka prošloga stoljeća poznati koprivnički mesar bio je, na primjer, Franjo Hozak (1808), zatim Ignac Demetrović (1815), koji je od grada odbio na uživanje i oveći pašnjak da bi lakše timario stoku...²³

3. Međuratna podravska trgovina

Nakon 1918. i povlačenja novih državnih granica, Koprivnica se još više svojim centralnim gradskim funkcijama ističe kao glavno središte Podravine, pa je u gradu koncentrirano i najviše trgovačkih radnji, odnosno tu se obavlja najveći dio trgovine. Uz veći broj maloprodajnih trgovačkih radnji (1939. bilo ih je 62!), u gradu je djelovalo i nekoliko većih trgovačkih i poduzetničkih firmi, koje su poslovale i na veliko i bavile se posredovanjem u uvozu i izvozu s udaljenijim krajevima Jugoslavije i svijeta. Trgovačka mreža u svim ostalim podravskim naseljima, uključujući uglavnom i veća trgovišta, bila je temeljena na sitnim trgovačkim radnjama raspršenih privatnih vlasnika, u kojima su uglavnom bili zaposleni članovi obitelji vlasnika (koji su se u pravilu još bavili i poljoprivredom, kakvim obrtom i slično). Stoga ovo razdoblje razvoja trgovine u Podravini karakterizira velik broj malih prodavaonica, otvorenih i u najmanjim naseljima, a njihov broj porastao je osobito nakon svjet-

ske ekonomske krize, odnosno u godinama pred drugi svjetski rat. Prema popisu stanovništva iz 1931. (koji je bio ujedno i posljednji obavljen u vrijeme stare Jugoslavije), u grupi trgovine i novčarstva bilo je u gradu Koprivnici zaposleno 428 osoba (ili čak 10,5 posto od svih aktivnih građana), što je izuzetno velik porast u odnosu na 1921. godinu, kada se tim djelatnostima bavilo samo 216 osoba (ili 5,2 posto od aktivnih).²⁴ Prema tomu, upravo trgovina i novčarstvo pokazali su u međuratnom razdoblju posebnu vitalnost, što je u skladu s ekonomskom i društvenom diferencijacijom u to doba (kada inače, grad industrijski i obrtnički slabi).

U tadašnjem kotaru Koprivnica (koji je zahvaćao i veći dio današnje đurđevačke općine, ali bez rasijskog dijela što je pripadao kotaru Ludbreg), godine 1939. bilo je registrirano mnogo malih trgovačkih radnji – njih čak 297 – što je najviše u povijesti Podravine, ali ovako usitnjena trgovina nije mogla pružati dovoljno kvalitetne usluge, uz ionako nisku kupovnu moć stanovništva. Uz jedan dio vlasnika trgovina bila je podosta vezana i pojava financijskog zelenastva (pogotovo prema siromašnijim poljoprivrednicima). Raspored prodavaonica, koje su u najviše slučajeva bile mješovitom robom, po pojedinim (tadanjim) općinama u koprivničkom kotaru bio je sljedeći (1939): u općini Koprivnica 81 (od kojih najviše u samom gradu), Novigrad Podravski 29, Đelekovec 25, Drnje 23, Sokolovac 17, Gola 11, Virje 41, Đurđevac 39, Kloštar Podravski 27 i u

općini Ferdinandovac 14 radnji.²⁵ Slično kao i u prostornoj distribuciji obrtničkih radionica, najmanje prodavaonica bilo je u (raspršenim) selima na obroncima Kalnika i Bilogore, gdje su trgovačke usluge bile najslabije.

Iako je najveći dio trgovačkih radnji (pogotovo po selima) bio u vlasništvu ovdašnjeg slavenskog stanovništva (uglavnom Hrvata, ponešto Srba i pokojeg Čeha), najveće prodavaonice, s najvećim obrtajom i uložnim kapitalom, držali su u Koprivnici i u većim selima uglavnom Židovi. Njihova ekspanzija u podravsku trgovinu dosegla je u međuratnom razdoblju najvišu razinu. Vrlo spretni, poslovni, radini i skrbni, židovski su trgovci i poduzetnici brzo umnažali svoj kapital šireći svoje poslove unutar i izvan Podravine, a velik je bio i njihov doprinos ne samo ukupnom privrednom razvoju, nego i društveno-kulturnom životu Koprivnice i Podravine. Prema popisu Zemaljske komisije za ratne zločine (sastavljenog neposredno nakon drugog svjetskog rata), hitlerovski pogrom zahvatio je čak 256 Židova s područja koprivničkoga kotara, 66 iz ludbreškog i 9 s đurđevačkog kotara,²⁶ što govori da je njihov broj u predratnoj Podravini bio značajan, uz uspješan angažman upravo na području trgovine. Spomenuta Komisija navodi podatke (za 1940) o 67 židovskih trgovačkih radnji i firmi u Podravini (kotar Koprivnica 47, Ludbreg 12 i Đurđevac 8), koje su ostvarivale zamašni godišnji promet od blizu 20 milijuna tadašnjih dinara.²⁷

Središte Koprivnice početkom 20. stoljeća – centar trgovine, obrta i novčarstva

Nastavljajući tradiciju još od srednjega vijeka, za međuratnu podravsku trgovinu i razmjenu još su uvijek izuzetno značenje imali sajmovi (tjedni, mjesečni i godišnji). Sajmovi su ostali glavno mjesto razmjene poljoprivrednih proizvoda (naročito stoke), ali se na njima vremenom sve više prodaje i obrtnička i industrijska roba, a oni su i mjesto kolanja i razmjene inovacija i informacija. Tradicionalno najznačajnije sajmišno središte Podravine ostala je Koprivnica, koja je, uz stalni tjedni sajam, imala još 16 velikih mjesečnih i godišnjih sajmova. Krajem prošlog i početkom ovoga stoljeća, a neka i u međuratnom razdoblju, pravo na održavanje sajmova dobilo je i desetak drugih većih naselja u Podravini, a naročito su prosperitetni bili stočni sajmovi. Takvi značajniji sajmovi, na točno utvrđene datume, održavani su osim u Koprivnici još i u Đurđevcu, Virju, Pitomači, Kloštru Podravskom, Novigradu, Legradu, Malom Bukovcu, Drnju i Ludbregu. Prema nekim procjenama, upravo na razmjeni na sajmovima u predratnoj Podravini (1939) otpadalo je oko 33 do 40 posto vrijednosti ukupnoga trgovačkoga prometa našega kraja.²⁸

Za uspješno djelovanje međuratnog koprivničkoga gospodarstva, a naročito trgovine, od posebnog su značenja bile veće poduzetničke firme – među kojima se isticalo trgovačko poduzeće »Koprivnička javna skladišta d.d.«, osnovana 1921. godine. Temeljna glavica ove firme iznosila je tada šest milijuna kruna, a među glavnim osnivačima i dioničarima nalazili su se Prva hrvatska štedionica d. d. iz Zagreba, Hrvatski opći vjeresijski zavod d. d. iz Zagreba i Koprivnički paromlin d. d. iz Koprivnice. »Društvu je svrha da u Koprivnici izgradi velika skladišta za izvoznu i uvoznu robu i slobodno skladište za neocarinjenu robu« – pišu o toj inicijativi tadašnje lokalne koprivničke novine. Na sjednici održanoj 18. veljače 1921. godine, poslove spomenutog društva podržalo je i Gradsko zastupstvo Koprivnice, koje je zaključilo da konzorciju za izgradnju skladišta »proda zemljište u Dubovcu po 12 kruna za četvorni hvat. U svrhu ove gradnje Gradska ciglana će izraditi jedan milijun cigle.«²⁹

U gospodarskom smislu, značenje podravske i osobito koprivničke trgovine u međuratnom je razdoblju znatno poraslo. Usprkos tomu, trgovačke radnje nisu zapošljavale mnogo proletariziranog radništva, već su u prodavaonicama radili uglavnom vlasnici i članovi njihovih obitelji. Stoga je razumljivo što je i sudjelovanje trgovaca u naprednom radničkom i komunističkom pokretu u međuratnom razdoblju bilo minimalno. Ipak, jedan dio trgovaca već tada razvija i gaji napredne ideje, neki pristupaju i čelijama SKOJ-a i KPJ, dok je dio bio i uz ideje lijevoga krila Hrvatske seljačke stranke. Pogrom nad židovskim živiljem, koji je uslijedio odmah nakon okupacije 1941, bio je također poticaj da značajan broj trgovaca i trgovačkih radnika (i ne samo Jevreja) pomaže i sudjeluje u narodnoj revoluciji.

4. Neki elementi razvoja prijeratnog ugostiteljstva

Gostioničarstvo (krčmarenje) i, kasnije, hotelijerstvo (svratištarstvo), također imaju u ekonomskom i društvenom životu Koprivnice i Podravine važno značenje. Primitivne krčme i svratišta spominju se u sjeverozapadnoj Hrvatskoj već u srednjem vijeku, a u suvremenijem obliku od polovice 19. stoljeća. Točarenje (vina, rakije i sličnih pića) bilo je od pamtijevika arendatorno pravo vlastelina ili gradskih općina, a tek liberalniji za-

koni od marijaterzijanskoga doba otvaraju vrata poduzetničkim inicijativama i u ovoj gospodarskoj grani. Početkom 19. stoljeća u Koprivnici rade tek četiri krčme (o načinu i kvaliteti poslovanja i usluga nema podataka), a 1918. godine spominje se po prvi put i gostionica s prenoćištem – pod imenom »Križ«. Ta je gostionica kasnije nastavila poslovanje kao poznati koprivnički hotel »Križ«, koji je obnovljen i proširen krajem 19. stoljeća (danas »Turist«).³⁰

Drugi koprivnički hotel, najprije gostionica sa svratištem, »K caru austrijskomu« (građani su ga jednostavno zvali »K caru«), po prvi put spominje se 1848. godine (danas prodavaonica »Ferimporta«). Računa se da je ovo svratište osnovao barun Inkey iz Rasinje, a krajem 19. stoljeća prelazi u vlasništvo Franza Pichlera, te uskoro Samuela Schwarza, poznate koprivničke poduzetničke jevrejske obitelji.³¹ Nakon izgradnje željeznice (1870), promet u gostionicama i svratištima znatno je porastao, pa se potkraj 19. stoljeća u samom središtu Koprivnice podiže još jedan hotel-svratište, koji je dobio ime »Zrinski« (današnje kino »Velebit«).³²

Početkom ovoga stoljeća u Koprivnici djeluje već više od 20 krčmi i točionica raznih pića, te svratišta (među njima više nema stare pivnice, koja je u Jamborici djelovala od 1753. pa sve do oko 1870. godine).³³ Gradski fizik (liječnik) i posebna komisija pri Gradskom poglavarstvu Koprivnice obavljala je nad »ovopodručnih krčmah, gostionicah, podrumah, mesnicah i trgovinah« stalne sanitarne i financijske preglede, o čemu su se do danas očuvali obilni dokumenti u arhivima.³⁴ Pred prvi svjetski rat gostioničari i svratištari toliko su ojačali da su u Koprivnici među sobom »određeni red željeli stvoriti«, te su 29. listopada 1909. godine osnovali svoje strukovno društvo i donijeli pravila »svratištara, gostioničara i kavanara u Koprivnici«.³⁵

Idilična slika ispred koprivničkoga hotela »K caru austrijskomu« krajem prošloga stoljeća

Svratišta se osnivaju i u drugim podravskim trgovištima, pa se već krajem 19. stoljeća takve krčme-svratišta spominju i u Legradu (današnja »Legrađanka« u osnovi je podignuta još u drugoj polovici 18. stoljeća i uglavnom obavlja funkciju gostionice i svratišta već više od

Kupalište Šoderica snimljeno pred drugi svjetski rat – bio je to početak postojanja podravskog rekreativnog centra

dvije stotine godina), Virju, Ludbregu, Novigradu, Đurđevcu i drugdje, dok je krčmi i gostionica bilo u svim većim selima. Ova bogata trgovačka, obrtnička i druga gospodarska djelatnost bila je valjano predstavljena i na prvoj poznatoj gospodarskoj izložbi održanoj u Podravini, koja je s velikim spjehom i interesom organizirana u koprivničkom hipitiumu (staroj zgradi kraj župnoga dvora sv. Nikole) 1882. godine.³⁶

U međuratnom razdoblju ugostiteljstvo je bilo u Podravini slično organizirano kao i trgovačka mreža: prevladavao je velik broj malih točionica i krčmi, uz razmjerno niski standard usluga. Godine 1939. u naseljima tadašnjeg koprivničkog kotara nabrojeno je čak 128 raznovrsnih ugostiteljskih objekata. U selima su krčme ponajvećma držali imućniji seljaci i tako uspješno umnažali svoj imetak, kombinirajući ovu djelatnost s poljoprivrednom proizvodnjom. Na području općine (grada) Koprivnice bile su 1939. godine registrirane 33 ugostiteljske radnje, uključujući tu i veće objekte i hotele. Samo najveća podravska naselja imala su prostranije ugostiteljske objekte, poput kavana, svratišta ili hotela. U Koprivnici su nastavila raditi dva hotela – »Križ« i »K caru«, a bilo je i nekoliko većih gostionica s prostranim salama u kojima su se održavale i kulturne priredbe, društveni i politički skupovi i slično (primjerice, gostionice Ganzer, Kovačić i druge). Svratišta su djelovala i u Ludbregu, Legradu, Novigradu, Virju, Kloštru, Đurđevcu i Pitomaci.³⁷

5. Organizacijsko-investicijski razvoj koprivničke trgovine nakon 1945. godine

Odmah nakon rata koprivničku trgovinu karakterizira, kao uostalom i tolike druge djelatnosti, posvemašnja usitnjenost, nedostatak osnovnih roba i namirnica, kao

i dobrim dijelom uništenost postojećih prodajnih kapaciteta. Opća slika odaje sveopće siromaštvo što je rat ostavio iza sebe.

U takvim uvjetima trebalo je ponovno uspostaviti najelementarnije tokove roba i opskrbe stanovništva. O pravih funkcijama tržišta nije moglo biti ni govora. Prišlo se najrudimentarnijoj organizaciji Kotarske nabavne, prodajne i preradaivačke zadruge S.O.J., koja je u Koprivnici formirana 27. studenoga 1945. godine. Nakon nešto više od godine dana rada ona prestaje postojati sa 31. prosincem 1946. godine. Nekako u isto vrijeme formirana su u gradu dva trgovačka poduzeća – »Opskrba« i »Višnja«.³⁸ Rješenjem Narodnog odbora kotara Koprivnica br. 873/47 iz veljače 1947. godine formiran je »Izvor«, kotarsko nabavno poduzeće čija osnovna djelatnost je, prema kasnijoj registraciji, bila veletrgovina s grupacijom od 24 trgovinske struke.³⁹

Izgleda da je u to vrijeme postala moda osnivanje novih trgovačkih poduzeća. Naime, tijekom 1948. i narednih godina osnovano je još Gradsko trgovačko poduzeće »Drava« (10. 12. 1948), pa Trgovačko poduzeće »Zvijezda«, onda »Jedinstvo« i »Bratstvo«, te »Graničar« u Đelekovcu i »Podravec« u Drnju.⁴⁰

I koprivnička, odnosno podravska trgovina, prošla je u prošlih četrdeset godina sve one razvojne faze kao i ukupna trgovačka mreža u Hrvatskoj i Jugoslaviji. Razdoblje administrativno-centralističkog upravljanja, uz veliku usitnjenost lokalne trgovine i ugostiteljstva, donijelo je svoje probleme, tim više što su potrebe tržišta bile velike, a do robe se dolazilo vrlo teško. Šezdesetih godina počinju procesi integracija, jer se uvidjelo da usitnjenost ne može unaprijediti ovu važnu privrednu djelatnost, toliko vitalnu za život stanovništva i razvoj standarda. Dakako, i tada lokalna trgovina, pa tako i koprivnička, ostaje još uvijek u drugom planu u odnosu na

razvoj ostalih privrednih grana. Međutim, integracijski procesi ipak su uspješno provedeni, pa su se mala trgovačka poduzeća u tadašnjem kotaru Koprivnica do 30. lipnja 1962. godine uspjela udružiti u jednu snažniju firmu – »Izvor« sa sjedištem u Koprivnici. Bila je to, dakako, značajna prekretnica, ali je ipak ovim fuzioniranjima bilo podosta otpora, pogotovo kod tadašnjih općina, kojih je na području tadašnjeg kotara Koprivnica bilo šest. Želja svake općine da ima svoju trgovinu dovodila je do njezine slabe organiziranosti s malim ekonomskim potencijalom i nemogućnošću solidnije opskrbe stanovništva. Kakav kadrovski potencijal su imale manje trgovačke organizacije, neka kaže podatak da je »Izvor« 1958. godine, kao tada najjače, poduzeće imala tek šezdesetak zaposlenih. U trgovini je radio nedovoljno školovan kadar, računalo se više na volonterizam, nego na ozbiljne zakonitosti zanata, raspolagalo se s premalo akumulacije da bi se mogao očekivati snažniji napredak, poslovna suradnja bila je nerazvijena. Još su bili jaki konci državnog uplitanja, kako u praksi tako i u svijesti ljudi. Ali, istovremeno jača i svijest o tome da se na ovom planu nešto mora mijenjati. Na to je tjerala sama situacija, veći zahtjevi kupaca, stanovništvo koje se više ne zadovoljava s dotadašnjim stanjem i potreba da se napravi snažniji ekonomski zamah u tom području.

Osnovni pravci takve nove orijentacije se vide u objedinjavanju, grupiranju kadrova i ekonomskog potencijala, boljoj organiziranosti... Iz ovakvih spoznaja došlo je 1962. godine do integracije koprivničkih trgovačkih poduzeća »Drave«, »Zvijezde« i »Jedinstva« s »Izvorom«. Nakon pripajanja »Izvor« ima 355 zaposlenih, ostvaruje ukupni prihod od četiri milijarde tadašnjih dinara i ima partijsku organizaciju (SK) od 42 člana.⁴¹

Odmah nakon integracije 1962. godine počinje tendencija specijalizacije trgovina. Odnos prema tržištu se intenzivira, kretanje kapitala se pojačava, kao i broj poslovnih kontakata, iz čega se stvara nova kvaliteta poslovanja. Ekonomski položaj radnika se popravlja. Zanimljivo je usporediti ukupni prihod »Izvor« iz 1962. godine, koji iznosi 40 milijuna i 410 tisuća dinara, s »Podravkinim« iz tog vremena koji iznosi 39 milijuna i 394

Detalj iz prodavaonice tekstilom tadašnje male koprivničke trgovačke radne organizacije »Jedinstvo« (oko 1957. godine)

tisuće dinara. »Izvor« tada već radi s gotovo tisuću dobavljača širom zemlje.

S društvenim promjenama od 1963. (novi Ustav) mijenja se i organizacija rada, kao i ostala organizacija u »Izvoru«. Na vratima je privredna reforma. Preispituju se odnosi unutar radnih kolektiva, pa tako i u koprivničkoj trgovini. Dolazi do veće podjele rada. Obveze iz sfere proizvodnje sele se više u sferu potrošnje, porez na promet iz proizvodnje prenosi se na trgovinu. Godine 1964. »Izvor« bilježi ukupni prihod od 44 milijuna dinara, sa prosječno 365 zaposlenih, a 1965. godine 400 zaposlenih ostvaruje 55 milijuna dinara ukupnog prihoda.

Privredna reforma iz 1965. godine dovodi trgovinu u nepovoljniji položaj. Nestabilne cijene, visoka inflacija i drugi nepovoljni uvjeti smanjuju broj zaposlenih. Vlastitih sredstava je sve manje, jer je akumulacija relativno umanjena, a teško se dolazi i do bankarskih kredita – kapital je skup. Odustaje se od planirane izgradnje robne kuće u Koprivnici.

Radi se na manjim investicijskim ulaganjima. Prilazi se gradnji samoposluživanja br. 25 (kod Gradskog stadiona), rekonstrukciji prodavaonice br. 14 kao samoposluge (Ulica I. Marinkovića kod »Podravke«), rekonstrukciji prodavaonice br. 15. (uz Gradsku ljekarnu II), rekonstrukciji prodavaonice br. 20 (namještaj na Trgu Republike) kao i proširenjima skladišnog prostora.⁴²

Trgovačku mrežu na malo u Koprivnici 1970. godine čini »Izvor« s ukupno 91 prodavaonicom. Preko polovice prodavaonica (48) nalazi se u samom gradu, a 43 su po seoskim mjesnim zajednicama općine Koprivnica. Njihov prodajni prostor ima ukupnu površinu od 5.810 metara kvadratnih, a zajedno sa skladišnim prostorom ta kvadratura iznosi 6.120 četvornih metara. Dakako, prema ostvarenom prometu dominiraju prodavaonice locirane u Koprivnici, gdje se stanovništvo tradicionalno opskrbljuje raznim robama (pogotovo specijaliziranim), ali sve veći promet bilježe i seoske trgovačke radnje, pogotovo u Đelekovcu, Novigradu, Legradu, Hlebina, Bregima, Sigecu, Sokolovcu i drugdje.

U 1970. godini već je uređen veći broj specijaliziranih prodavaonica: br. 18 – boje i lakovi, br. 16 – tehnička roba i elektromaterijal, br. 1 i 5 – željezare.⁴³ Podaci pokazuju da u to vrijeme »Izvor« još nema niti jednu solidniju prodavaonicu namještaja. Naime, bila su to vremena u kojoj je bila vrlo izražena tendencija da pojedini

S otvorenja prve prodavaonice sa samoposluživanjem u Koprivnici (danas je tu »Izvorova« knjižara) 1966. godine

jaki proizvođači namještaja stvaraju vlastite trgovačke lance prodavaonica. Takva nastojanja nisu mimošla ni Koprivnicu. Otada su trgovine namještaja što i danas posluju u Koprivnici (DIK »Đurđenovac« iz Đurđenovca, »Florijan Bobić« iz Varaždina, »Jugo-drvo« iz Novog Sada i dr.).

Priličan broj artikala koje ne nalaze u Koprivnici, stanovnici ove općine traže i kupuju u drugim gradovima i mjestima sjeverozapadne Hrvatske. Godine 1972. »Izvor« ostvaruje prihod od preko 175 milijuna novih dinara, što ga svrstava na treće mjesto između poduzeća u Koprivnici po ekonomskim pokazateljima.⁴⁴

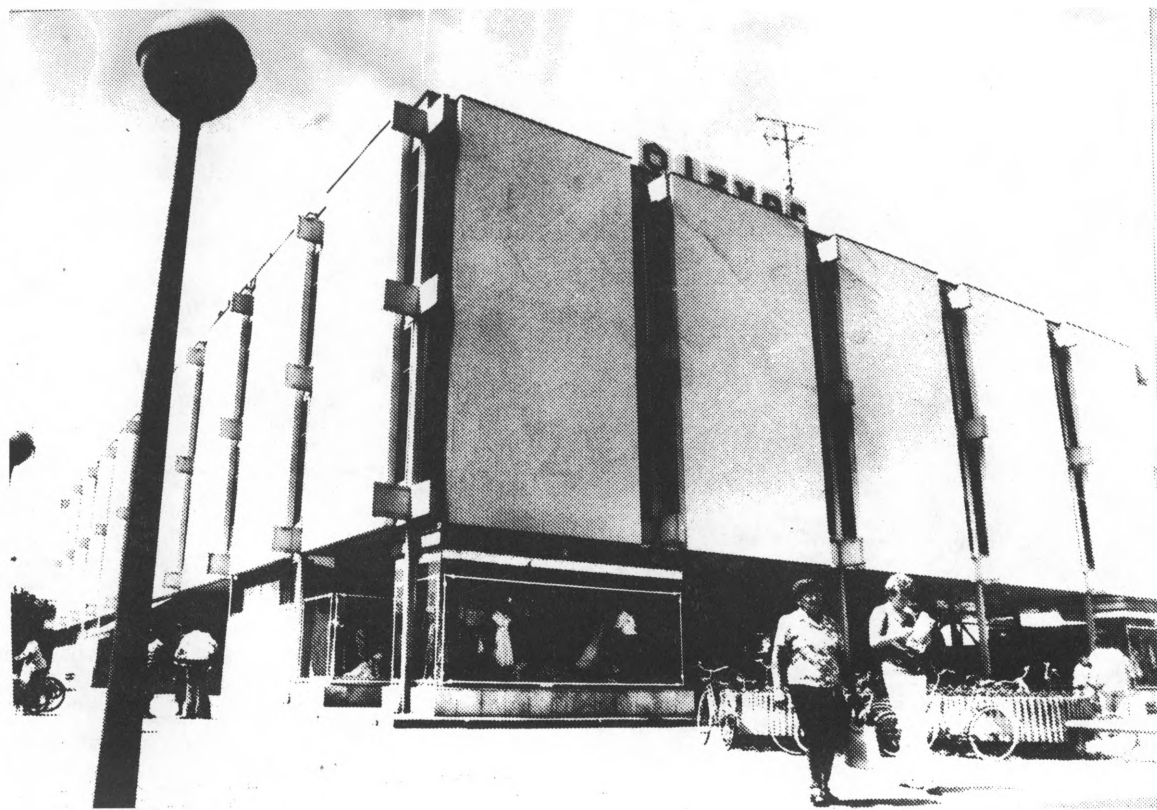
Program razvoja za razdoblje od 1970. do 1975. godine predviđa značajniji porast u poslovima veletrgovine, ali i razvoj maloprodaje s modernizacijom prodavaonica. »Izvoru« su pripojene mesnice i pekare koje su dotad radile u sastavu »Podravke«, kao i prodavaonice Poljoprivredne zadruge »Podravina«. Početkom 1973. u »Izvoru« je zaposleno 480 radnika, a u završnom računu za 1972. godinu evidentiran je ukupni prihod od preko 500 milijuna dinara.

U svibnju 1973. godine dovršena je Robna kuća u Koprivnici. Otvorena je 11. svibnja 1973. godine. Na ukupnoj površini od 3.600 metara kvadratnih prodaje se oko 2.500 različitih artikala, a u njoj je zaposleno oko 110

radnika.⁴⁵ Naknadnom adaptacijom i preinakama prodajni prostor bit će povećan za još 800 četvornih metara.

Izgradnja i otvaranje, za ono vrijeme svakako reprezentativne robne kuće, predstavljalo je za razvoj koprivničke trgovine velik potstrek, a privukao je i velik broj potrošača. U to vrijeme, općim razvojem našega društva, kao i promjenom odnosa prema položaju i koncepciji daljnjeg razvoja trgovine kao izuzetno važne privredne grane, mijenjaju se donekle i opći uvjeti razvoja i RO »Izvor«. To se vidi u ambicioznim, ali dosta realnim planovima razvoja ove radne organizacije u dva srednjoročna razdoblja – od 1970. do 1975. i od 1975. do 1980. godine. Od trgovine se očekivao, i to s pravom, da bude više u službi potrošača. To, doduše, nije bio nimalo lak zadatak, jer investicijskih je sredstava bilo razmjerno malo, a zahtjevi tržišta veliki. Već tada RO »Izvor« stavlja potrošača u središte svojih interesa, u fokus investicijske i kadrovske politike.

Robna kuća je u to vrijeme (krajem osmog desetljeća) postala osnovni »stup« razvoja »Izvora«, jer je ostvarivala čak oko jedne trećine (između 32 i 35 posto) ukupnoga prometa maloprodaje cijele radne organizacije. U to doba odlučnije se kreće, jer to je nametnulo novo razvojno doba, u osuvremenjivanje prodajnog prostora i

Pogled na suvremenu Robnu kuću »Izvor« u Koprivnici

Dio suvremene ponude u Robnoj kući »Izvor« u Koprivnici – odjel kozmetike, pribora za kućanstvo, igračka

proširivanje asortimana ponude. Tako dolazi do osuvremenjivanja niza prodavaonica, pogotovo onih specijaliziranih – obavljaju se rekonstrukcije prodajnog prostora, adaptacije, proširivanja, plinifikacije i slično. Ove je zahvate bilo razmjerno teško izvesti, jer je izgradnja robne kuće odnijela zamašna investicijska sredstva i uvjetovala otplatu značajnih iznosa kredita, ali ipak ostvareno je dosta. U nizu uspješnih razvojnih zahvata iz toga razdoblja, valja ovdje kao primjer istaći adaptaciju stare jednokatne zgrade na Trgu Republike u Koprivnici, koja je uz velika investicijska sredstva pretvorena u jednu od najsuvremenijih robnih kuća željezne robe i opreme u ovom dijelu Hrvatske. Nova »željezara« otvorena je 1980. godine, uz uporabu oko 1200 četvornih metara zatvorenog prodajnog prostora. Tako je u 1980. godini maloprodajna mreža RO »Izvor« zaokružena na ukupno 94 prodavaonice, koje su raspolagale s ukupno 26.850 četvornih metara prodajnog prostora – od kojeg 15.475 četvornih metara u natkritim objektima.^{45a}

To je i vrijeme novih procesa povezivanja, što je s jedne strane bio rezultat općih privrednih prilika u Podravini, ali i nastojanja izvoraša da zaokruživanjem nekih funkcija stvore još jači privredni organizam. Doduše, radi se uglavnom o vodoravnoj integraciji, pa i udruživanju dosta raznorodnih funkcija, ali se ipak pokazalo da su nova udruživanja donijela određen napredak i integriranim jedinicama i »Izvoru« u cjelini (postavlja se opravdano ekonomsko pitanje: da li će raznorodne djelatnosti naći u okviru takve heterogene organizacije i svoj trajni razvojni interes). U 1975. godini s »Izvorom« se udružuje specijalizirana koprivnička tekstilna industrija »Renova« (kasnije »Renotex«) koja je tada bila u značajnim poslovnim poteškoćama, ali je ubrzo našla uspješan izlaz iz krize. Udruživanje Trgovačko-nabavnog i uslužnog poduzeća »Griomat« 1976. godine bilo je posve opravdano. To je bila mala trgovačka organizacija, koja se uglavnom specijalizirala za promet njegovim i autodijelovima, te se svojom djelatnošću i pro-

dajnim prostorom u Koprivnici uspješno i funkcionalno uključila u ukupnu ponudu RO »Izvor«. Nešto kasnije, 1979. godine, dolazi i do udruživanja u RO »Izvor«. Nešto kasnije, 1979. godine, dolazi i do udruživanja u RO »Izvor« kompletne društvene ugostiteljske djelatnosti u općini Koprivnica – priključuje se OOUR »Grozda«, sa svim svojim objektima i razvojnim potencijalima na području ugostiteljstva i turizma.

Ako se, dakle, ima u vidu izgradnja dviju robnih kuća u Koprivnici (Robna kuća i Željezara), zatim uređenje niza specijaliziranih prodavaonica (među ostalim, tada je uređena prodavaonica »Ivica i Marica«, suvremena knjižara i papirnica, pa samoposluživanja u Koprivnici i Torčecu, market u Sokolovcu itd.), te udruživanje »Griomata«, »Renotexa« i »Grozda« – onda je jasno da su stvorene realnije pretpostavke za brži razvoj trgovačko-ugostiteljske i proizvodne funkcije u koprivničkoj Podravini. Šanse novoga razvoja i novoga komuniciranja s potrošačima u zadnjih desetak godina ipak nisu u cijelosti iskorištene, jer je tok ukupnog privrednoga razvoja naše zemlje krenuo prema stabilizacijskim, u biti restriktivnim, uvjetima. Time su nastupila razmjerno vrlo teška vremena i za razvoj trgovine.

6. Razvoj poslijeratne ugostiteljske funkcije u koprivničkoj Podravini

O koprivničkom ugostiteljstvu neposredno poslije drugog svjetskog rata sačuvano je vrlo malo dokumenata. Stoga je suvremenim kroničarima vrlo teško rekonstruirati mnogobrojne detalje koji su relevantni za jedan povijesni prikaz. Zna se da je ono započelo svoju egzistenciju u novoj Jugoslaviji na dobrim tradicijama koje su ovdje postojale od ranije. Koprivnica je mjesto na raskršnicima važnih putova koji idu dravskom dolinom ili je presjecaju, pa je odavno postojala potreba za ovom vrstom uslužnih djelatnosti. Naravno, odmah nakon rata stari kadar koprivničkog ugostiteljstva susreće se s mnogim, u prvi mah se činilo nerješivim, problemima. Nedostatak osnovnih živežnih namirnica i pića držao je ovu djelatnost na niskim granama puke individualne snalazljivosti. Privatni sektor je ograničen, vlasnicima koji su se na bilo koji način kompromitirali u ratu, objekti su nacionalizirani. Moglo bi se reći da je sve do 1948. godine sve manje-više improvizacija od prilike do prilike. Te je godine, naime, osnovano Ugostiteljsko kotarsko poduzeće »Kalnik« u Koprivnici. Sudbina mu izgleda nije bila naklonjena, jer je rasformirano nakon šest godina (1954). Na njegovim temeljima, da tako kažemo, formirana su četiri manja ugostiteljska poduzeća. Bio je to dosta nerazuman potez, jer takvo usitnjavanje nikako nije moglo dovesti do poboljšanja ugostiteljskih usluga, što je vrlo brzo izbililo na vidjelo. Postavilo se pitanje što učiniti da se situacija promijeni? Rješenje je pronađeno u formiranju novog ugostiteljskog poduzeća »Grozda« (20. veljače 1955. godine).

Njegovi radnici u to vrijeme gospodare sa osam ugostiteljskih objekata, a ukupno ih je zaposleno u »Grozdu« 40. Razvoj »Grozda« u godinama što su slijedile nije bio nimalo pravolinijski, a niti lagan. Slaba materijalna osnova, mala akumulacija, nedovoljno školovan kadar – sve su to elementi na kojima se ne gradi brži prosperitet. Za »Grozda« bi se moglo reći da je kao poduzeće imalo gotovo tipičan razvojni put sličnih firmi po malim provincijskim mjestima širom Jugoslavije. Njegovi su se radnici najviše uzdali u vlastite sposobnosti. No, šezdesetih godina »Grozda« u Koprivnici preuzima bivši »Ofticirski dom« i pretvara ga u objekt otvorenog tipa, mije-

Prizor iz prvog koprivničkog restorana sa samoposluživanjem – »Turist« – otvorenog 1986. godine

njajući mu ime u »Turist«. Izgleda da je tad značajnije krenulo, pa nešto kasnije »Grozdovi« radnici kupuju pansion »Soderica« na istoimenom jezeru, 14 kilometara sjevernije od Koprivnice.⁴⁷ Ako bi se htjelo okarakterizirati to povijesno vrijeme i trenutak razvoja ugostiteljstva u njemu, moglo bi se reći da grad Koprivnica, pa i općina, imaju ugostiteljstvo koje je, na neki način, odsluk života i potreba stanovnika jedne male sredine.

Ali, ubrzo vremena se mijenjaju. Dolazi do intenzivnog razvoja industrije. Tu je »Podravka«, »Bilokalnik«, »Sloga«. Podravina doživljava jak privredni razvoj kakav nije zabilježen u dotadašnjoj njezinoj povijesti. U grad dolaze novi ljudi koji tu ostaju ili su tek na propulsovanju. To nameće i nove potrebe u ugostiteljstvu. Naglašena je potreba za novim, modernim ugostiteljskim objektima, ali i za novim, školovanim kadrom.

Godine 1969. u područje ugostiteljstva jače ulazi »Podravka«, »jer je tada izgradila i otvorila prvi suvremeni hotel u Koprivnici (zajednička investicija s beogradskim »General-exportom«). Svečanost otvaranja hotela »Podravka« upriličena je 31. svibnja 1969. godine, a ovaj objekt od 72 ležaja, s restoranom i drugim potrebnim prostorijama i uređajima, predstavljao je važnu prekretnicu u razvoju podravskog ugostiteljstva u cjelini. U izgradnju je uloženo tadašnjih 6 milijuna dinara.⁴⁸

S hotelom »Podravka« – kasnije on postaje hotel »Podravina« – u vezi je jedan od najprelomnijih trenutaka za razvoj »Grozda«. Naime, njegovi radnici su 1972. godine preuzeli kreditne obaveze nastale izgradnjom hotela »Podravka« i tako praktički postali vlasnici ovog objekta. To će dati novi impuls razvoju i okrenuti novu, suvremenu stranicu podravskog ugostiteljstva. Sedamdesete godine za kolektiv »Grozda« su vrlo uspješne. Mnogo se gradi, proširuju se kapaciteti, adaptiraju postojeći objekti. Između ostalog, sagrađena je »Kuglana«, moderan sportski objekt sa šest automatskih kuglačkih staza i pripadajućim dijelom za točenje pića i poslovnim prostorima.

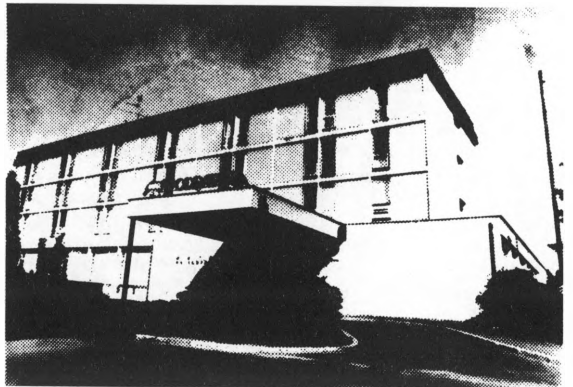
U trenutku kad se, 1979. godine, radnici na referendumu izjašnjavaju za pripojenje radnoj organizaciji »Izvor« u OOUR-u »Grozd« zaposleno je 260 radnika. Godine što slijede su godine promjena. Djelatnost ugostitelj-

stva, u okviru radne organizacije »Izvor«, pokriva područje gotovo cijele općine Koprivnica. Ugostitelji pružaju svoje usluge u 29 ugostiteljskih objekata u Koprivnici i mnogim mjesnim zajednicama po podravskim selima.

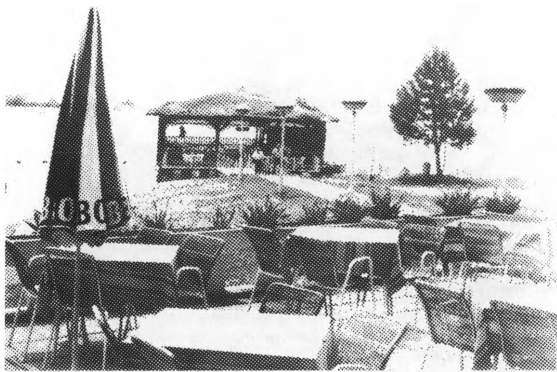
Treba reći da je sadašnja ekonomska situacija (osobito nakon 1981.), izražen pad standarda stanovništva, visok rast cijena prehrambenih proizvoda i pića, te sistem obračuna poreza na promet, umnogome otežala stjecanje dohotka u toj grani. Turizam je dao snažan poticaj razvoju ugostiteljstva, ali je to u kontinentalnom dijelu zemlje izraženo daleko manje nego na obali. Sredstva za razvoj pronalaze se vrlo teško, a vlastita akumulacija je nedostatna.

U ovakvim teškim prilikama radnici OOUR-a »Grozd« izlaz traže u aktiviranju svih mogućih unutarnjih rezervi. Nastoje, koliko je to god moguće, smanjiti troškove poslovanja, a pažnju gostiju zadržati višom razinom i kvalitetom usluga. Traže se novi i atraktivniji sadržaji, a najbolja ilustracija takve poslovne politike su ulaganja što su zadnjih godina realizirana na Soderici. Uz najrazličitije sportske sadržaje kao što su izgrađeni tereni za nogomet, rukomet, košarku, mini golf, nabavljena je oprema za igranje stolnog tenisa, jedrenje, veslanje, za zabavu i igru djece. Izgrađena je nova plaža »Lazine« s pripadajućim ugostiteljskim objektom, ljetnim kinom, atraktivni ugostiteljski objekt »Skela«, obnovljen je pansion »Soderica« i poduzeto čitav niz drugih radnji kojima se željelo obogatiti ponudu. Posjetiocima Soderice nude se novi raznovrsni sadržaji kao što su različite zabavne-manifestacije na kojima nastupaju ljudi estrade. Sezona na jezeru već se nekoliko godina otvara tradicionalnom biciklijadom na relaciji Koprivnica – Soderica.

Mnogo je učinjeno na obogaćivanju gastronomske ponude. Razmjenjuju se gostovanja kulinarskih stručnjaka s NR Mađarskom, pa Koprivničani i njihovi gosti mogu kušati mnoge mađarske specijalitete, a isto tako Mađari ukusna jela našeg kraja u svojoj zemlji.

Pogled na koprivnički hotel »Podravina« – najveći objekt u okviru OOUR »Grozd«

Jezero Šoderica najvažnija je podravska turističko-rekreacijska zona. Pogled na jedan od suvremenih ugostiteljskih objekata OOOR »Grozdu« na Šoderici

Adaptirani su mnogi stari objekti u podravskim selima i dani su im novi sadržaji. Kao dobar primjer može se navesti gostionica »Marička« u Drnju ili poslovni poez u Legradu, gdje je staro zdanje bivše gostionice »Graničar« pretvoreno u atraktivan ugostiteljski prostor u čijem sklopu su i sobe sa 17 postelja – pansion »Legradanka« (1987). Naročito zanimanje za ovaj objekt pokazuju talijanski lovci, pa je on praktički mjesecima unaprijed rezerviran i rasprodan.

Ovo poglavlje o »Grozdu« mogli bismo zaključiti konstatacijom da se u ovoj osnovnoj organizaciji udruženog rada vodi promišljena poslovna politika selektivnog ulaganja u objekte koji na najbrži način vraćaju uloženo. Takvo poslovanje je u ovim teškim ekonomskim vremenima jedino ispravno, jer osigurava ostvarivanje dohotka. I još nešto – zaposleni su svjesni činjenice da se samo zadovoljan gost ponovno vraća.

7. Razvojni put OOOR-a »Renotex«

Jedina proizvodna osnovna organizacija udruženog rada unutar »Izvoru« je »Renotex«. Počeci njezina rada sežu u 1957. godinu, kada je 1. srpnja osnovano poduzeće pod imenom »Renova«, tekstilna industrija. Kao proizvodna organizacija (proizvodi polirne kolutove i brisače materijale), djelovala je do 1962. godine. Te godine provedena je integracija »Renove« i »Sirovine« (poduzeća za promet i preradu otpadaka). Nakon spajanja poduzeće je poslovalo u dvije djelatnosti – razvijalo proizvodnju i održavalo promet otpacima. Radi pod imenom »Renova«, poduzeće za promet i preradu otpadaka. Ovo ime zadržava sve do ožujka 1973. godine, pa i tada je promijenjen samo nastavak imena u »proizvodno i trgovačko poduzeće«⁴⁹

Zanimljivo je napomenuti da je u početku kolektiv vrlo mali i da su svi njegovi članovi ujedno i članovi prvog radničkog savjeta. Proizvodnja u »Renovi« uvijek se uglavnom vrtjela oko kolutova za poliranje, ali je s godinama proizvodni asortiman i proširivan. Proizvodi se vata, filc, brisači materijali, tapetarski proizvodi. Unazad trinaest godina intenzivno se razvija proizvodnja brusnih kolutova i traka. Za ovaj program se s pravom

može reći da je on danas u OOOR-u »Renotex« kičma cjelokupnog proizvodnog asortimana.⁵⁰

Vrijeme šezdesetih godina je uspješno razdoblje u razvoju ovog kolektiva. Tako je 1965. godine prijedena »granica snova« i ostvaren ukupni prihod od preko milijardu dinara. To ovaj kolektiv u to vrijeme svrstava među značajnije u privredi Koprivnice. Iste godine u »Renovi« je zaposleno ukupno 345 radnika. Najveći broj zaposlenih bit će zabilježen 1972. godine – 386 zaposlenih. Bit će to ujedno najveći broj zaposlenih u dosadašnjoj povijesti ovog poduzeća.

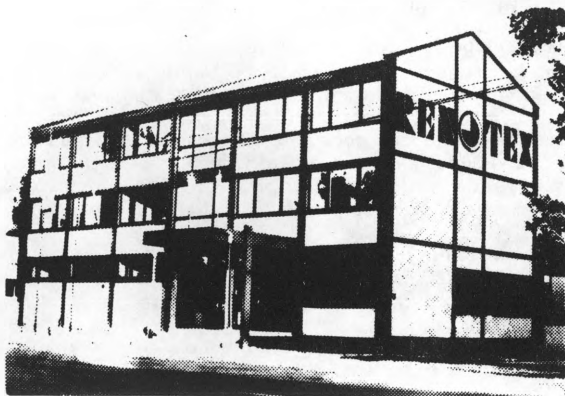
Veliki utjecaj na brzi rast ukupnog prihoda i broja zaposlenih imat će i novootvoreni pogoni – »vatara« (1958) i »Tapetarija« (1962). Važno je napomenuti da se u tim pogonima zapošljava pretežno ženska radna snaga što je uvijek predstavljalo problem u zapošljavanju na području općine Koprivnica, kao i drugdje u zemlji.⁵¹

Poduzeće je stalno razvijalo proizvodne djelatnosti, dok je trgovačka djelatnost oscilirala, da bi se posljednjih nekoliko godina zadržala tek na jednoj trgovini i jednoj otkupnoj stanici, ne računajući radnu jedinicu u Splitu koja je radila u okviru »Renotexa« samo 18 mjeseci.⁵²

Proizvodne djelatnosti odvijale su se u četiri pogona. »Vatara« proizvodila je tapetarsku vatu i razne vrste filca, »Kolutarna« radila je polirne kolute za poliranje u metalnoj, drvnjoj i ostalim industrijama, »Tapetarija« se bavila proizvodnjom komadnog namještaja i madraca i pogon »Brisači materijali i sortirница« proizvodio je materijale za brisanje – krpe i pamučnjak – i sortirao tekstilne otpatke.⁵³

Tih godina »Renova« je po ekonomskim pokazateljima peto poduzeće u komuni, a zapošljava uglavnom nekvalificiranu radnu snagu i ljude sa smanjenom radnom sposobnošću, pridonoseći tako rješavanju mnogih socijalnih problema u općini.

Od samog formiranja poduzeća uspješnost poslovanja je varirala, a iz pokazatelja se može zaključiti da je kriza dolazila u intervalima od tri do pet godina. Obično je otklanjana odricanjem zaposlenih, ali i uz razumijevanje i pomoć društveno-političke zajednice.⁵⁴

Suvremena proizvodno-poslovna zgrada OOOR »Renotex« predana na uporabu 1986. godine

Jedna od najtežih godina u razvoju kolektiva bila je svakako 1975. Te je godine 330 zaposlenih ostvarilo ukupni prihod od 70 milijuna dinara, ali i gubitak od 8,5 milijuna dinara.⁵⁵ Gubitak u poslovanju ostvaren je zbog znatnog pada plasmana gotovih proizvoda, a bio je naročito akutan u drugom polugodištu 1975. godine. Pad plasmana negativno se odrazio na ionako mali opseg proizvodnje i iskorištenja proizvodnih kapaciteta. Opseg proizvodnje u toj godini bio je smanjen za oko 26 posto, dok su ostali troškovi stalno rasli, što je negativno utjecalo na rast troškova u cijeni gotovih proizvoda. Daljnja posljedica je još teže uklapanje u konkurentsku borbu na tržištu, a iz toga slijede daljnji negativni trendovi u poslovanju.

Kulminaciju ovako složenih problema predstavljalo je uvođenje isplate minimalnih osobnih dohodaka i prilično korištenje neplaćenih godišnjih odmora. To je dovelo do fluktuacije radne snage, pada produktivnosti, a imalo utjecaj i na labavljenja radne discipline. Na kraju donešena je odluka o likvidaciji.⁵⁶

Možda je ta odluka bila ishitrena?! Naime, čini se, iz današnje perspektive, da nisu bili sagledani svi aspekti tadašnje ekonomske situacije. Očekivao se, a to se vidjelo tek kasnije, veći gubitak nego što je stvarno ostvaren. Gubitak nije bio u tolikoj mjeri ostvaren u proizvodnji, već je došao s nekih drugih strana. U gubitak su bili ukalkulirani troškovi vezani za predviđenu investiciju izgradnje pogona »Renomata«, troškovi otpisa pojedinih materijala, kamate na kredite i neki drugi izvanredni troškovi.

U pitanju je bila sudbina oko 250 radnika i članova njihovih obitelji. Prevladala je svijest da treba povući neke radikalne poslovne poteze kako bi se sudbina kolektiva stubokom promijenila. Izlaz je pronađen u integraciji sa radnom organizacijom »Izvor«.

No, sama integracija ne bi mogla izvući ovaj kolektiv iz gliba, da se nastavilo sa starom praksom. U kolektivu došlo je do nekih vrlo korijentnih promjena. Promijenjen je odnos prema radu i sredstvima za proizvodnju, izmijenjen je proizvodni asortiman, a izmjenom imena poduzeća kao da se, također, željelo prekinuti sa starom praksom. Ispod poslovanja »Renove« podvučena je crta, ona nestaje. Pojavljuje se nova firma – »Renotex«. Nerentabilna proizvodnja se ukida (tapetarija), a intenzivira se proizvodnja alata za poliranje i brušenje, kao i proizvodnja vate i filca namijenjenog industriji namještaja.⁵⁷

U proizvodnji vate i filca unazad deset godina nema bitnih promjena, osim što su proizvodi »Vatare« već nekoliko godina rentabilniji, što je postignuto racionalnijim korištenjem kapaciteta, poboljšanom radnom disciplinom, te priznavanjem prave vrijednosti proizvoda od strane poznatih kupaca. Proizvode pogona »Vatare« koriste proizvođači tapeciranog namještaja s kojima je uspostavljena uska suradnja. Takvi poslovni odnosi doveli su do situacije da se proizvodi u dvije ili tri smjene, a da se proizvodnja može planirati na duže vrijeme unaprijed.

Proizvodni pogoni »Kolutarne I i II«, za razliku od pogona »Vatare«, nadopunjavaju svoj proizvodni asortiman tako reći iz dana u dan. Na tržištu se neprestano pojavljuju zahtjevi za novim oblicima i vrstama proizvoda za poliranje i brušenje. Cilj proizvodnje je zadovoljenje ovih potreba u metalopreradačkoj, obučarskoj, tekstilnoj, drvnoj i drugim industrijama.⁵⁸

Ove promjene, naravno, imale su utjecaj na uspjeh u poslovanju, što se uočava već 1976. godine, kad »Renotex« više nema gubitaka. Nastavlja se s proizvodnjom

brusnih fleksibilnih proizvoda, kolutova za poliranje i brušenje iz brusnog platna, scotec-britca, mikrolona, kao i drugih proizvoda iz ranijeg asortimana. Krajem spomenute godine uvodi se i proizvodnja brusnih traka i to pomoću nekoliko jednostavnih naprava izgrađenih prije dvadesetak godina.⁵⁹

»Renotex« danas ima usvojenih oko 600 vrsta proizvoda, koji se međusobno razlikuju u nekoliko elemenata – obliku, veličini, sirovinskom sastavu i drugom. Razloge tako širokom asortimanu treba tražiti u različitim tehnologijama površinskih obrada u različitim industrijama koje opskrbljuje »Renotex«, različitim vrstama instaliranih strojeva iz Evrope, Amerike i Japana. Ovo obavezuje »Renotex« da prati proizvodni program nekoliko renomiranih tvrtki kao što su: »Hilzinger«, »Lipbert« i »Perd« iz SR Njemačke, zatim »Roditor« iz Italije i drugih manjih proizvođača.

»Renotex« većinom danas proizvodi za poznate kupce, a ako nabrojimo samo neke od njegovih partnera, vidjet ćemo da radi za vrlo ugledna imena jugoslavenske privrede: »Željezara« iz Jesenica, »Iskra« iz Kranja, »Jedinstvo« iz Zagreba, »Elan« iz Begunja, »Litostroj« iz Ljubljane, »Rade Končar« iz Zagreba, »Gorenje« iz Velenja, »Crvena zastava« iz Kragujevca, »Kordun« iz Karlovca, »ZECE« iz Karlovca, »Liv« iz našica, »Alumina« iz Skoplja, »Bratstvo« iz Ohrida, »HT Dragović« iz Ohrida i mnoge druge.⁶⁰

U 1980/81. godini ova se proizvodnja oprema strojevim djelomično izgrađenim u vlastitoj alatnici od tehničkih osoba »Renotexa«, a dijelom nabavljenih od austrijske firme »Hermes«. Prilazi se i jednom novom modelu razvoja proizvodnih programa. U suradnji s radnicima povratnicima nabavljaju se novi strojevi za proizvodnju iz inozemstva. Ovi radnici s »Renotexom« udružuju sredstva i rad, pa su koristi obostrane. Novi model pokazao se vrlo efikasnim, jer je pomogao modernizaciji proizvodne opreme, a unio i duh zapadne tehnološke discipline među radnike.

Uvidjelo se da dobar dio tehnoloških problema mogu rješavati sami radnici »Renotexa« koji rade na tehničkom održavanju strojeva, pa je opremljena suvremena alatnica s tokarskim strojevima, glodalnicama, bušilicama, brusilicama i svim onim alatima bez kojih se ne može zamisliti izrada strojeva i strojnih alata.⁶¹

Godine 1982. u »Renotexu« je izgrađen novi restoran društvene prehrane, moderno opremljen, što samo pokazuje koliko se u ovom kolektivu pažnja posvećuje brizi za radnika i razvoju društvenog standarda. Godine 1984. OOUR »Renotex« ostvario je ostatak čistog dohotka od 84.041.857 dinara. Njegovi radnici su po visini isplaćenih osobnih dohodaka bili prvi u radnoj organizaciji »Izvor«, a te su godine bili i najbolji u svojoj grupaciji.

Ali, kruna dosadašnjih radnih uspjeha zaposlenih u »Renotexu« je svakako izgradnja proizvodnog prostora za proizvodnju brusnih koluta i traka i poslovnog prostora u Križevačkoj ulici. Objekti su otvoreni u povodu Dana ustanka naroda i narodnosti SR Hrvatske, 27. srpnja 1986. godine. Novi proizvodni prostor izgrađen je na površini od 1.240 metara kvadratnih, a poslovna zgrada je površine 580 četvornih metara. Tu je još skladište-sklonište sa 120 metara kvadratnih u koje se može skloniti 50 osoba. Dakle, ukupna površina novoizgrađenog objekta je 1.940 metara kvadratnih. Ukupna vrijednost investicije iznosi 250 milijuna dinara. Prije nego je izgrađena nova hala i poslovna zgrada, »Renotex« je imao ukupno 4.500 metara kvadratnih proizvodno-poslovnog

Detalj iz proizvodne hale OOOUR »Renotex« (snimljeno 1987.)

prostora. Izgradnjom novih objekata ta je površina povećana za 43 posto.

Znatno su povećani kapaciteti proizvodnje koluta podignuta je sa 13.500 komada na 20.000 komada mjesečno (u postocima: plus 48 posto). Kod brusnih traka kapacitet je povećan sa 90.000 na 150.000 komada mjesečno, što je povećanje od 67 posto. U novim prostorima radi 120 radnika, od čega 60 novih.⁶²

8. Osnovne osobine suvremenog »Izvor«

U sadašnjem trenutku Radna organizacija »Izvor« organizirana je tako da u svojem sastavu ima pet osnovnih organizacija udruženog rada i jednu radnu zajednicu na nivou RO. Osnovne organizacije udruženog rada su: »Izvor-komerc«, »Maloprodaja«, »Renotex«, »Grozđ« i »Usluge«. Već iz samih njihovih naziva se vidi čime se one bave.

»Izvor-komerc« formiran je 1977. godine, kada je, u interesu smanjenja troškova, centralizirana funkcija nabave za potrebe prodavaonica OOOUR-a »Maloprodaja«. Svoju funkciju OOOUR »Izvor-komerc« obavlja preko Službe nabave, Službe kalkulacija obračuna i faktura i Službe skladištenja. U sastavu »Izvor-komerca« nalaze se veliki skladišni prostori industrijske robe, prehrane, pića, tekstila, hladnjača i dr. Na više od šest tisuća metara kvadratnih zatvorenog skladišnog prostora i približno pet tisuća metara kvadratnih otvorenog prostora, nađe se uvijek dovoljno mjesta za svu onu robu koja je potrebna suvremenom potrošaču. Na ovaj prostor svakodnevno pristiže oko 20 tisuća različitih proizvoda, od preko tisuću različitih jugoslavenskih proizvođača. U »Izvor-komercu« zaposlen je 131 radnik. Da bi na zadovoljavajući način mogli obavljati svoje osnovne djelatnosti, najveću pažnju su posljednjih godina posvetili izgradnji novih i suvremenih skladišnih prostora. Dio takvih nastojanja je i izgradnja distributivnog centra »Danica«.

Uz ono što smo u ranijim poglavljima već rekli o trgovačkoj djelatnosti u Koprivnici valjalo bi ponešto reći o onome što se u toj grani zbivalo posljednjih desetak go-

dina. Najveći OOOUR unutar RO »Izvor«, a koji se kao osnovnom djelatnošću bavi trgovinom je »Maloprodaja«. U njoj je ukupno zaposleno 609 radnika. Ali, trgovina je djelatnost kojom se u »Izvoru« bavi preko 850 radnika. Osim u OOOUR-u »Maloprodaja« oni su organizirani u »Izvor-komercu« i »Uslugama«.

Može se reći da ova grana oduvijek izaziva najveću pažnju stanovništva, jer od ljudi u njoj zaposlenih direktno ovisi kvaliteta opskrbe građana i mještana podravskih sela. U ovom OOOUR-u koncentrirana je i najjača materijalna osnova, a i po kvalifikacionoj strukturi ovo je vrlo obrazovana radna sredina. Sedesetdevet visoko kvalificiranih, 466 kvalificiranih i 80 pomoćnih radnika, raspoređeno je u tri robne kuće, 17 samoposluga, 27 specijaliziranih i 58 prodavaonica mješovitom robom. Mrežom trgovina pokrivaju Koprivnicu i sve seoske mjesne zajednice na području općine Koprivnica. Najburniji razvoj OOOUR »Maloprodaja« doživjela je u posljednjih desetak godina. Umnogome je promijenjen pristup djelatnosti i organizacija. Naglasak je ostavljen na specijalizaciju prodajnih prostora i temeljito osuvremenjivanje gdje god je to bilo moguće. Rezultat ovih nastojanja je gotovo tridesetak specijaliziranih prodavaonica koje su potrošači prihvatili izuzetno dobro, jer im omogućuju da u vrlo kratkom vremenu, na jednom mjestu, upoznaju cjelokupnu ponudu određenih vrsta roba. Vremenski period od 1966. godine, kad je u Koprivnici otvorena prva samoposluga, do današnjih dana kad ih na području općine ima ukupno 17, relativno je kratak, ali se ovaj način prodaje sasvim udomaćio u podravskom kraju.

Osnovna namjera radnika »Izvor« koji se bave trgovačkom djelatnošću je humanizacija i nova funkcionalnost prodajnih prostora spojena s višom kvalitetom usluga. Preinakama i obnavljanjem u robnoj kući dobiveno je 15 funkcionalnih odjela. U Robnoj kući tehničke robe funkcioniraju dva odjela, a isti princip – funkcionalnost i estetika – poštivan je i kod gradnje robne kuće za prodaju građevinskog materijala »Danica«. U 58 prodavaonica gdje se roba još uvijek prodaje klasičnim na-

S otvorenja jedne od najvećih i najsuvremenijih robnih kuća građevinskog materijala na Danici u Koprivnici 1981. godine

činom nastoji se ići na njihovo proširenje, prerastanje u samoposluže ili ih specijalizirati za prodaju određenih vrsta roba.

Trgovina danas posluje u izuzetno teškim i složenim uvjetima. Teško pronalazi mogućnosti za intenzivniji razvoj kakav bi željeli potrošači, pa i ljudi u njoj zaposleni. Ipak, i u takvoj situaciji, u suradnji s društveno-političkim organizacijama i mjesnim zajednicama, iznalaze se stalno nove mogućnosti za razvoj. On uvijek ne može ići onako kako bi sudionici ovog procesa željeli, ali je činjenica da zamašnjak nije stao.

Za kvalitetno funkcioniranje snabdijevanja potrošača ništa manje nije važan ni najmlađi OOUR u sklopu radne organizacije »Izvor« – OOUR »Usluge«, iako djeluje tek od 1. travnja 1982. godine, već je pokazao svu opravdanost svojeg postojanja. Osnovan je zbog toga što dotadašnji usitnjen transport i ostale uslužne djelatnosti nisu na zadovoljavajući način mogle pratiti širenje i novu organizaciju trgovine i ugostiteljstva. Za proteklih šest godina u potpunosti su se ostvarile ideje i zacrtani planovi što su se željeli ostvariti kad je OOUR osnovan. Dvije osnovne djelatnosti kojima se bavi njegovih 112 zaposlenih su: transport robe i održavanje. Transport ima preko pedesetak vozila (voznih jedinica) i obavlja ukupnu cirkulaciju robe za potrebe trgovine i ugostiteljstva na području koprivničke općine. Dobrim dijelom dovozi, također, robu od proizvođača, a nađe se vremena i za obavljanje prevoznčkih usluga za treća lica. Unutar OOUR-a djeluje i radna jedinica »Održavanje« čiji radnici obavljaju neophodne zanatske usluge na objektima i osnovnim sredstvima cijele radne organizacije.

Budući da smo u prethodnim poglavljima opširnije pisali o djelatnostima OOUR-a »Grozđ« i »Renotexa« ovdje ih nećemo ponavljati, već ćemo se samo osvrnuti na neke karakteristike života radne organizacije »Izvor« kao presjek zajedničkog života i rada u njoj.

Da bismo bolje razumjeli razvoj i rast ovog koprivničkog kolektiva u posljednjih deset godina (od 1977. do 1987) ilustracija će nam biti graf 1. Na njemu je prikazano kretanje ukupnog prihoda i dohotka, te broja zaposlenih za spomenuto razdoblje. Vidi se stalan porast broja zaposlenih, nagli rast ukupnog prihoda od 1985.

RO »Izvor« posebnu pažnju posvećuje razvoju trgovačko-ugostiteljskih funkcija na podravskim selima. Na slici: s otvorenja »Market-buffeta« u Velikoj Mučnoj 1988. godine

godine i nešto sporiji rast dohotka. Kretanja na grafu prikazuju utjecaj inflacije na rast ukupnog prihoda, ali i na utrošena sredstva. Rast dohotka nije isključivo rezultat nabujale inflacije, a to će se bolje uočiti na Tablici 1. U nju su uneseni isti ovi podaci bročano sa verižnim indeksima, pa se mogu pratiti iz godine u godinu. Oni pokazuju da je prisutan stalni rast ukupnog prihoda, dohotka i broja zaposlenih. Usprkos inflaciji dohodak je rastao po višoj prosječnoj stopi od ukupnog prihoda, što skreće pažnju i na neke kvalitetne momente njegova stjecanja.

Godina 1987. završena je s ukupno 1.524 ukupno zaposlenih radnika, dok je u prvih pet mjeseci 1988. godine taj broj dostigao 1.526 zaposlena radnika.

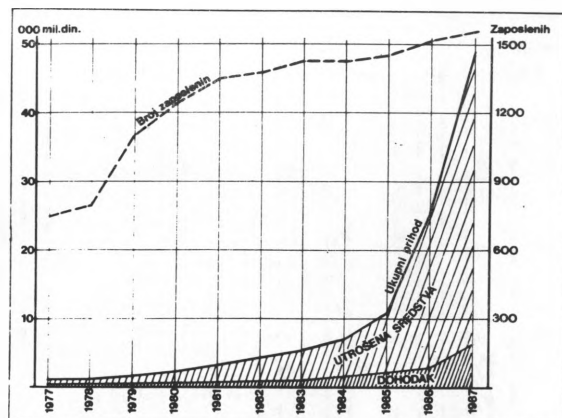
Godina	Ukupni prihod		Dohodak		Zaposlenih radnika		
	Mil. din.	Verižni indeks	Mil. din.	Verižni indeks	Broj	Verižni indeks	1977 = 100
1977	737	–	92	–	755	–	100
1978	751	102	102	111	798	106	106
1979	1011	135	130	127	1145	143	152
1980	1884	186	241	185	1221	107	162
1981	2749	146	361	150	1345	110	178
1982	3587	131	466	129	1370	102	181
1983	4866	136	629	135	1427	104	189
1984	6828	140	886	141	1424	100	188
1985	11677	171	1229	139	1443	101	191
1986	24499	210	2854	232	1507	106	197
1987	48643	199	6184	217	1524	101	202
Prosječni index	–	156	–	157	–	108	–

Tablica 1. Kretanje osnovnih pokazatelja poslovanja i zaposlenosti u RO »Izvor« Koprivnica od 1977. do 1987. godine. Izvor: Zaključni računi RO »Izvor« za spomenute godine

U Tablici 2. dati su podaci o ukupnom prihodu, dohotku, ostatku dohotka i broju zaposlenih po pojedinim organizacionim cjelinama (OOUR-ima i RZ »Zajedničke službe«) za razdoblje 1985, 1986. i 1987. godine. Dok je broj zaposlenih kod »Izvor-komerca«, »Maloprodaje«, »Grozda« i RZ »Zajedničke službe« rastao, kod OOUR-a »Usluge« i »Renotexa« bio je u neznatnom padu. Ukupni prihod i dohodak je kod svih rastao u sve tri praćene godine, ali ostatak dohotka pokazuje da je OOUR »Grozda« 1986. godine ostvario gubitak, a RZ »Zajedničke službe« imala ostatak dohotka 1987. godine manji nego 1985. godine. Na Grafu 2. prikazana je struktura istih pokazatelja po OOUR-ima i radnoj zajednici za cijelu radnu organizaciju u 1987. godini.

Svaki radni kolektiv čine njegovi zaposleni. Iz kvalifikacione strukture radnih ljudi može se vidjeti s kakvim kolektiv, zapravo, kadrovskim potencijalom raspolaže i gdje su eventualne slabosti kvaliteta obrazovanosti kadrova ima direktan utjecaj na poslovne rezultate, a isto tako i na planove razvoja. Ovo su veličine jedne druge uvjetovane i proporcionalne.

Graf 1. Kretanje ukupnog prihoda i dohotka, te broja zaposlenih u RO »Izvor« Koprivnica do 1977. do 1987. godine. Rezultate poslovanja dobroano obezvređuju procesi rastručne inflacije, ali je usprkos tomu napredak očit

000 din.

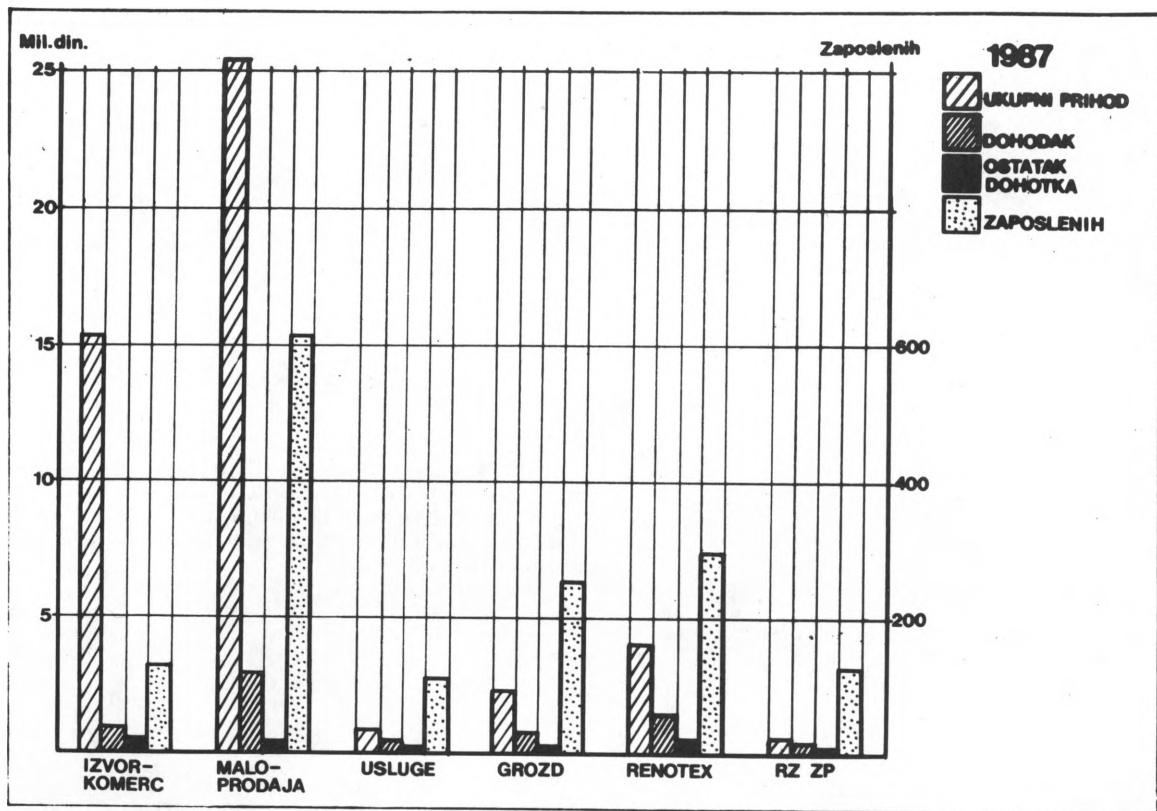
OOUR	1985	1986	1987
IZVOR-KOMERC			
Ukupni orihod	4150	8985	15780
Dohodak	126	320	764
Ostatak dohotka	19	63	105
Zaposleni	120	125	131
MALOPRODAJA			
Ukupni prihod	5745	12080	25502
Dohodak	431	1090	2421
Ostatak dohotka	24	64	85
Zaposlenih	587	605	609
USLUGE			
Ukupni prihod	214	371	815
Dohodak	99	205	427
Ostatak dohotka	13	13	199
Zaposlenih	117	113	107
GROZD			
Ukupni prihod	454	916	1940
Dohodak	135	317	743
Ostatak dohotka	1	-16	362
Zaposlenih	229	239	253
RENOTEX			
Ukupni prihod	989	1847	3939
Dohodak	345	656	1334
Ostatak dohotka	105	112	119
Zaposlenih	260	289	285
ZAJEDNIČKI POSLOVI			
Ukupni prihod	130	300	666
Dohodak	93	238	495
Ostatak dohotka	4	17	2
Zaposlenih	130	136	139

Tablica 2. Struktura po osnovnim pokazateljima poslovanja i zaposlenosti prema osnovnim organizacijama udruženoga rada u RO »Izvor« Koprivnica u 1985, 1986. i 1987. godini. Izvor: Zaključni računi RO »Izvor« za spomenute godine.

Kvalifikacija	1980		1987	
	Broj	Posto	Broj	Posto
VSS	10	0,7	15	1,0
VSS	15	1,2	32	2,1
SSS	87	6,7	208	13,6
NSS	31	2,4	18	1,2
VKV	99	7,6	89	5,8
KV	621	47,9	683	44,9
PKV	51	3,9	43	2,8
NKV	384	28,6	436	28,6
Ukupno:	1298	100	1524	100

Tablica 3. Kvalifikacijska struktura zaposlenih u RO »Izvor« Koprivnica krajem prosinca 1980. i 1987. godine. Izvor: Kadrovski izvještaji RO »Izvor« za spomenute godine.

U tablici 3. uspoređeni su podaci iz godine 1980. s onima iz 1987. godine o kvalifikacionoj strukturi zaposlenih u RO »Izvor«. Iz njih se vidi da je najveći broj zaposlenih sa stupnjem školske spreme kvalificiranog radnika. Odmah iza KV radnika su NKV radnici. Na ukupni broj zaposlenih 1980. godine od 1.298 tek je 10 onih koji imaju visoku stručnu spremu (VSS) i 15 zaposlenih sa višom školskom spremom (VSS). U strukturi prvi čine 0,7 posto, a drugi 1,2 posto. Uspoređujemo li pak 1980. i 1987. glede kadrova sa srednjom stručnom spremom (SSS) vidimo značajan napredak. Godine 1980. bilo je u »Izvoru« 87 (6,7 posto) ovakvih kadrova, a 1987. godine 208 (13,6 posto) od ukupnog broja zaposlenih. Za kom-

Graf 2. Struktura prema osnovnim organizacijama udruženog rada u RO »Izvor« Koprivnica 1987. godine – na osnovi rezultata poslovanja i zaposlenosti

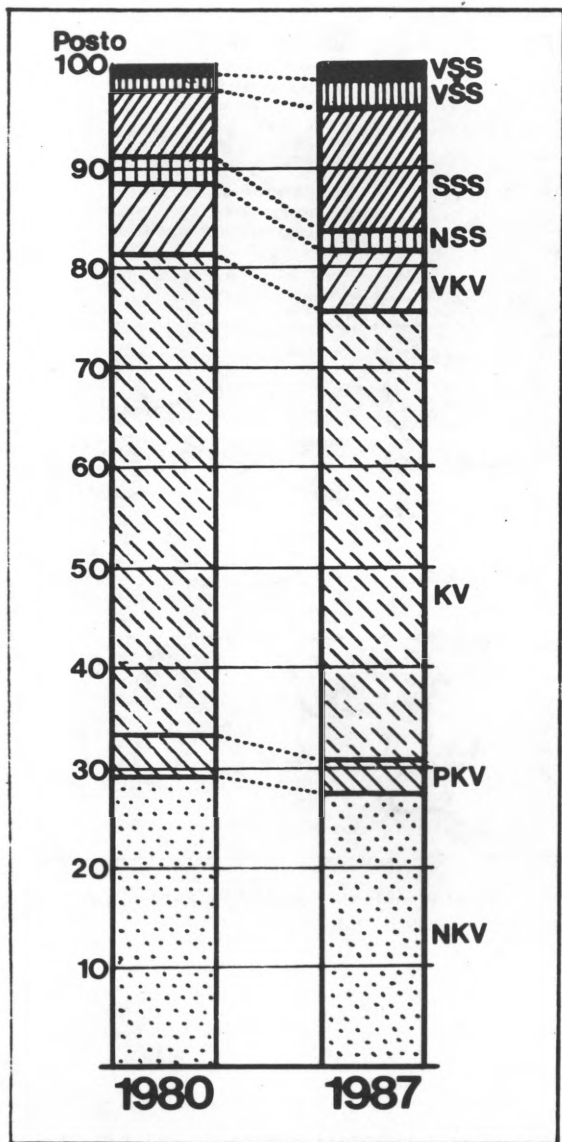
parirani period pao je u strukturi postotak onih nekvalificiranih, ali sasvim neznatno. Godine 1980. bilo ih je 29,6 posto, a 1987. godine 28,6 posto. Dakle, svega 1 posto.

Sve je mnogo jasnije na Grafu 3. gdje je sve ovo vizualizirano. Porastao je postotak VSS i VSS, zatim najjače SSS, opao postotak NSS (niže stručne spreme), VKV radnika, KV radnika, PKV i NKV radnika. To pokazuje kvalitativan pomak u kvalifikacionoj strukturi u korist obrazovanijih, pretpostavlja se i – sposobnijih. Promjene se odvijaju dosta sporo i u postocima dosta skromno, ali imaju pozitivne trendove. Otuda i zaključak da bi za radikalnije promjene u koprivničkoj trgovini i ugostiteljstvu, trebalo napraviti ozbiljnije zaokrete u poboljšanju kvalifikacione strukture zaposlenih. To znači veće ulaganje u obrazovanje, jer je ono važno, ako ne i važnije, koliko i ulaganje u nove objekte i opremu.

Trgovinsko-ugostiteljska karta RO »Izvor« Koprivnica (Graf 4.) prikazuje sve trgovačke i ugostiteljske objekte kojima raspolažu zaposleni u ove dvije djelatnosti. Iz nje je vidljivo da su ovi objekti gušće grupirani u Koprivnici i u mjestima u dolini Drave, dok su rjeđe zastupljeni u bilogorskom dijelu općine. I to je činjenica o kojoj valja promisliti kod stvaranja planova za budući razvoj.

9. Nekoliko rečenica umjesto zaključka

Privodeći kraju ovaj prikaz koji najvećim dijelom govori o razvoju trgovine i ugostiteljstva u koprivničkom kraju, ali se pozabavio i nekim drugim segmentima utkanim danas u život radne organizacije »Izvor«, koja je nastavljac bogate trgovačke tradicije, svjesni smo činjenice da bi za jedan opširniji presjek kroz život ovih djelatnosti, trebali na raspolaganju imati znatno veći prostor, nego nam to ovaj puta prilika pruža. Tu obvezu ostavljamo otvorenu za neko drugo vrijeme. Znamo da smo premalo rekli o razvoju samoupravljanja i društveno-političkog života (a to bi zahtijevalo posebno istraživanje), o društvenom standardu zaposlenih, o doprinosu »Izvor« razvoju kulture, o sportu i rekreaciji radnika, o vatrogascima i kuglačima, o naporima na automatskoj obradi podataka i o mnogim drugim segmentima, inače važnim radnim ljudima »Izvor«. No, da se odmah i ogradimo – tih ambicija da o svemu kažemo sve – nismo ni imali, jer smo svjesni činjenice da je to u okviru ovog članka nemoguće. Možda se moglo više reći o vizijama razvoja koprivničke trgovine i ugostiteljstva do kraja stoljeća, ali nam se čini da je ovo vrijeme ekonomske krize u kojem je vrlo teško kompetentno predviđati koji planovi će se moći realizirati, a koji neće. Stoga je bolje pričekati i vidjeti što će nam donijeti sam život.

Graf 3. Relativna kvalifikacijska struktura zaposlenih u RO »Izvor« Koprivnica 1980. i 1987. godine. Vidi se razmjerno brz porast osoblja sa srednjom stručnom spremom

Zelimo još samo rezimirati! Koprivnička trgovina razvila se na tradicijama koje su ovdje postojale i prije drugog svjetskog rata. U novoj Jugoslaviji počela je od ma-

lih »špeceraja« preuzetih od privatnih vlasnika, da bi se razvila u veliko poduzeće koje se bavi trgovinom na veliko i malo, primjenjujući pri tome sasvim moderan pristup od specijaliziranih prodavaonica do kompjuterskog praćenja potreba i zaliha.

Ugostiteljstvo je pratilo industrijalizaciju kraja i izgradilo cijeli niz vrlo modernih ugostiteljskih objekata, nastojeći da svoju djelatnost proširi i na turizam. Uvodi nove programe i sadržaje kojima nastoji privući gosta usprkos tomu što mu ekonomska situacija uopće ne ide na ruku. Posljednjih godina takva nastojanja najuočljivija su na jezeru Soderica.

Proizvodnja se često dizala kao feniks iz vlastitog pepela. Suvremeni programi čije proizvode treba i traži jugoslavensko tržište učinili su da se ne treba plašiti budućnosti.

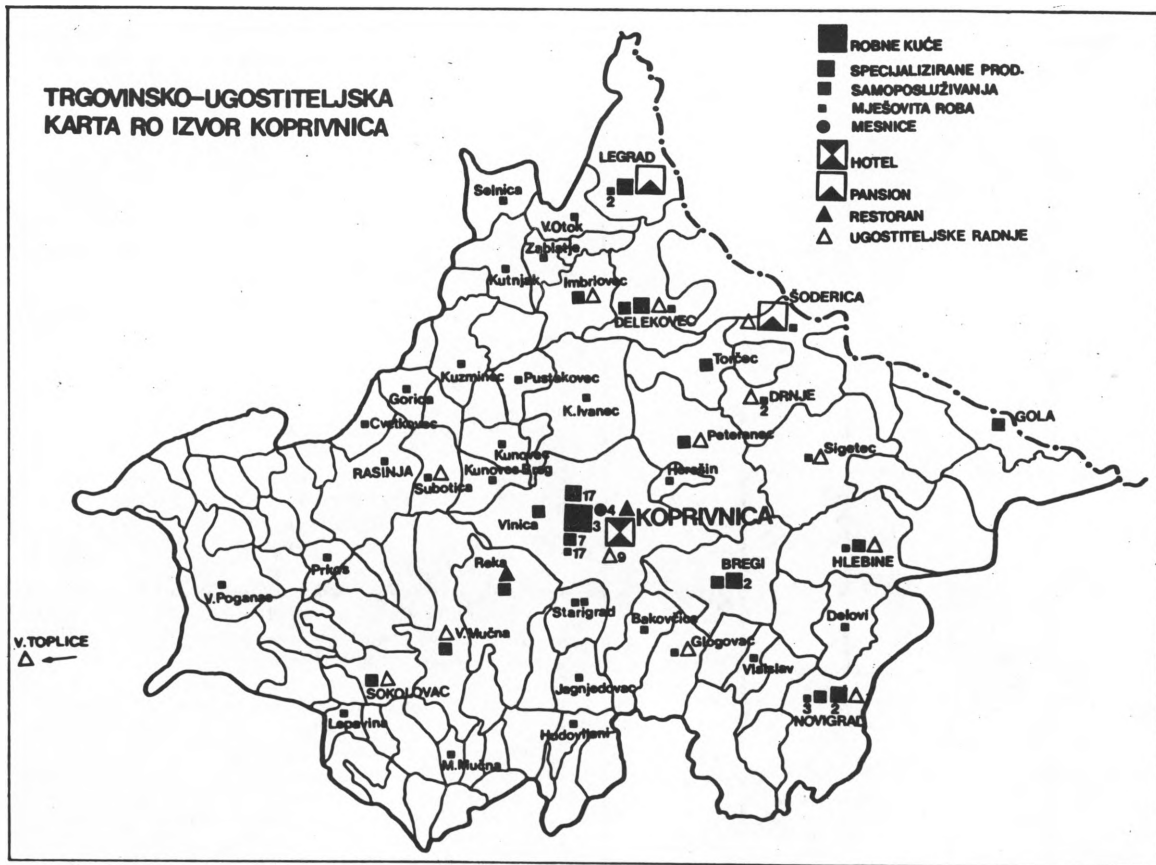
Ipak, najvažnije od svega je radni čovjek, koji je zaposlen u »Izvoru« u mnogome promijenio svoj odnos prema radu, sredstvima rada, prema potrošaču i gostu. To je prvi postulat uspjeha.

Naravno da kao potrošači ili gosti koji puta nismo zadovoljni s razinom usluga koje nam se nude, ali ako želimo biti sasvim objektivni promatrači, moramo biti svjesni činjenice da je na ovim područjima učinjen izuzetan napor da se stvari izmjene na bolje. Radnici »Izvor« činili su to često kako su najbolje umjeli i znali.

Trgovačko-ugostiteljska funkcija, kao jedna od najvažnijih za život stanovništva, treba i na području Podravine težiti daljnjem osuvremenjivanju i bržem razvoju, bez obzira na prisutne ekonomske i sistemske poteškoće (ili baš zato). RO »Izvor« po svojim kadrovskim, pa sada već i prodajnim (i drugim ekonomskim) potencijalima, za to ima snage, iako trgovina još uvijek u našem ekonomskom sistemu nema ono mjesto koje bi joj pripadalo. Prema gotovo svim pokazateljima, RO »Izvor« je po snazi treća radna organizacija na području općine Koprivnica. Ovdje se ostvaruje više od 17 posto ukupnoga prihoda privrede općine (ili oko 7 posto, ako se računa i interna realizacija u okviru velikih koprivničkih SOUR-a – »Podravke« i »Bilokalnika«); RO »Izvor« ostvaruje 15,4 posto dohotka i 15,2 posto čistoga dohotka privrede općine, a tu je zaposleno 9,5 posto od svih radnika privrede općine Koprivnica (svi podaci odnose se na 1987. godinu).

Međutim, zbog svoga nepovoljnoga sistemskoga položaja, RO »Izvor« u ukupnoj akumulaciji privrede općine sudjeluje tek sa 4,5 posto, a otpisanost opreme dosegla je čak 83,1 posto (srećom otpisanost građevinskih objekata je zadovoljavajuća i iznosi 27,1 posto). I dohodak po radniku, a pogotovo neto mjesečni osobni dohoci po zaposlenom, znatno su niži u RO »Izvor« nego što je prosjek privrede općine (a o usporedbi s najuspješnijim radnim organizacijama da se i ne govori).⁶³

Činjenica je da je trgovačko-ugostiteljska djelatnost u ovom dijelu Podravine ostvarila u zadnjih nekoliko desetljeća vidan napredak, ali da još uvijek razmjerno zaostaje iza stvarnih potreba i želja potrošača (pa i u usporedbi s nekim općinama, primjerice, Varaždinske regije). Sve to, a pogotovo novo doba, nameće pred radne ljude RO »Izvor« nove zadatke i nove radne napore, ali i potrebu mijenjanja sistemskih rješenja, kako bi se trgovina stavila u ekonomski položaj koji joj i pripada.

Graf 4. Prostorni raspored trgovinskih i ugostiteljskih objekata i radnji u sastavu RO »Izvor« Koprivnica – stanje lipanj 1988. godine (crteži: Dragutin Feletar)

Bilješke

1. Katalog »IZVOR – trgovina, ugostiteljstvo, proizvodnja«, Koprivnica 1987., autori V. Prvčić, V. Kostjukić i I. Bratković
2. Dragutin Feletar: Podravina, Koprivnica 1973.
3. Leander Brozović: Grada za povijest Koprivnice, Koprivnica 1978.; Dragutin Feletar: Legrad, Čakovec 1971.
4. Mirko Androić: Povijest trgovine staroga Varaždina, rukopis; Mirko Androić: Povijest vatrogastva u Varaždinu 1220–1955, Varaždin 1955.
5. Ferdo Šišić: Povijest Hrvata, Zagreb 1887.
6. Mirko Androić, o.c., str. 87
7. Nada Klaić: Koprivnica u srednjem vijeku, Koprivnica 1987.
8. Historijski arhiv Varaždin, dokument broj 737, 28. 8. 1608.
9. Josip Adamček: Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća, Zagreb 1980.
10. Leander Brozović, o.c., str. 47
11. Jenő Haller: Legrad törtenete, Eszék 1912., str. 67
12. Ovaj je dokument potpisao gradonačelnik Koprivnice Janko Demetović. Arhiv Hrvatske Zagreb, XV. 17/a 42. Bernard Stulli: Prijedlozi i projekti željezničkih pruga u Hrvatskoj 1825–1863, I i 2, Zagreb 1975.
13. Dragutin Feletar: Podravina, o.c., str. 174; Antun Cuvaj: Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj i Slavoniji od najstarijih vremena do danas, I i 2, rukopis, Arhiv Hrvatske, Zagreb 1949.
14. Antun Cuvaj, o.c., str. 181; Igor Karaman: Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću, Zagreb 1972., str. 20–21
15. Obrtničko-trgovačke komore osnivane su na temelju zakona od 18. ožujka 1850. godine. Igor Karaman, o.c., str. 18–19; N.A. Plavšić: Trgovačko-obrtnička komora za Slavoniju u prvih pedeset godina njezinoga postanka 1853–1903, Osijek 1904.
16. Porast broja trgovaca osobito se vidi na primjeru Varaždina, gdje je 1780. bilo registrirano 15 a 1851. godine već 71 trgovac. Taj je proces u Koprivnici išao znatno sporije, ali i ovdje u drugoj polovici 19. stoljeća trgovci, uz obrtnike, predstavljaju glavnu društvenu i ekonomsku snagu grada. Avy Lentić Kugli: Varaždin nakon požara 1776, Zagreb 1973., str. 61
17. Dragutin Feletar: Podravina, o.c., str. 178
18. O tome opširnije piše L. Brozović, o.c., str. 47
19. Prema dokumentaciji iz Muzeja grada Koprivnice
20. Leander Brozović, o.c., str. 47–48
21. Rudolf Horvat: Poviest sl. i kr. grada Koprivnice, Zagreb 1944., str. 17
22. HAV, Arhiv grada Koprivnice, broj 287 – 16. 2. 1970. Mesnice su se rano otvarale i u drugim podravskim trgovštima. Primjerice, u razdoblju od 1687. do 1720. u Novigradu Podravskom spominje se čak 11 mesara. Blaž Magjer: Casti i dobru zavičaja, Zagreb 1937., str. 21
23. HAV, AGK, 7. 9. 1807; HAV, AGK, 14. 4. 1915.
24. Arhiva SOUR »Podravke« Koprivnica. Dragutin Feletar: Prilozi za povijest »Podravke«, Koprivnica 1980., str. 25. Godine 1910. u gradu Koprivnici u trgovini i novčarstvu radilo je 220 ljudi ili 5,4 posto od aktivnih građana. Premâ popisima stanovništva iz 1910, 1921. i 1931. godine

25. Privreda koprivničkoga kotara 1939. i nakon oslobođenja, Koprivnica 1961., str. 14-16
26. Mira Kolar Dimitrijević: Društveno-ekonomski odnosi u Podravini od 1939. do 1941. godine, Podravski zbornik, Koprivnica 1981., str. 39; Arhiv Hrvatske Zagreb, Zemaljska komisija za ratne zločine, kutije 7, 11, 17 i 40
27. Mira Kolar Dimitrijević, o.c., str. 39-41
28. Dragutin Feletar: Podravina, o.c., str. 230-241
29. Podravski glasnik, Koprivnica, 20. i 27. 2. 1921., MGK
30. Leander Brozović, o.c., str. 127; prema dokumentaciji MGK
31. Ove podatke o hotelu »K caru« spominje Brozović prema navodima povjesničara Franje Brdarića. Leander Brozović, o.c., str. 128
32. Sonja Kolar: Kratak pregled razvoja grada, katalog izložbe Koprivnica nekad i danas - razvoj arhitekture i industrije, MGK, Koprivnica 8. 9. - 7. 12. 1969.
33. Dragutin Feletar: Prilozi za povijest Podravke, Koprivnica 1980.
34. HAV, AGK, 3. 4. 1901.
35. HAV, AGK, broj 57035 - 25. 10. 1909.
36. Leander Brozović, o.c., str. 128-129
37. Privreda koprivničkoga kotara . . . , o.c., str. 16
38. Žarko Marijanović: Razvojni put »Izvor«, list »Izvor«, br. 20 od 16. 7. 1979.
39. Sjećanje Marije Pirjavec, list »Izvor«, br. 35 od 30. 12. 1980.
40. Ž. Marjanović: Razvojni put »Izvor«, o.c.
41. Ž. M. o.c.
42. Ž. M., Razvojni put »Izvor«, list »Izvor«, br. 21 od 10. 9. 1979.
43. Ž. M., Razvojni put »Izvor«, list »Izvor«, br. 22 od 12. 10. 1979.
44. Ž. M., Razvojni put »Izvor«, list »Izvor«, br. 21 od 10. 9. 1979.
45. Josip Vrtiprah: Pet godina robne kuće, list »Izvor« br. 10 od 25. 5. 1978.
- 45a. Josip Vrtiprah: Postojeća organizacija OUR-a »Izvor« i smjernice za njezino unapređenje s posebnim osvrtom na mogućnost uvođenja marketinga, diplomski rad, Varaždin 1981.
46. Ž. M., Razvojni put »Izvor«, list »Izvor«, br. 25 od 5. 2. 1980.
47. Vj. Prvčić, V. Kostjuk: Poslovni katalog »Izvor«, 1987.
48. Dragutin Feletar: Prilozi za povijest »Podravke«, Koprivnica 1980., str. 228
49. Drago Vazdar: Dokle smo stigli, list »Izvor«, br. 1 od 12. 7. 1976.
50. Vj. Prvčić, V. Kostjuk: Poslovni katalog »Izvor«, 1987.
51. D. Vazdar: Referat za proslave 25-te obljetnice kolektiva »Reno-tex«, list »Izvor«, br. 61 od siječnja 1983.
52. D. Vazdar: Dokle smo stigli, list »Izvor« br. 1 od 12. 7. 1976.
53. D. Vazdar, o.c.
54. D. Vazdar, o.c.
55. Vj. Prvčić, V. Kostjuk: Poslovni katalog »Izvor«, 1987.
56. D. Vazdar: Dokle smo stigli, o.c.
57. Vj. Prvčić, V. Kostjuk, o.c.
58. D. Vazdar: Vrijedan korak naprijed, list »Izvor«, br. 30 od 29. 6. 1980.
59. Vj. Prvčić, V. Kostjuk, o.c.
60. D. Vazdar: Vrijedan korak naprijed, list »Izvor«, br. 30 od 29. 6. 1980.
61. Vj. Prvčić, V. Kostjuk, o.c.
62. List »Izvor«, br. 108, srpanj 1986., str. 3
63. Informacija o poslovanju privrede općine Koprivnica po završnim računima za 1987. godinu, SDK, Koprivnica, travanj 1988.

Sa svečane sjednice RO »Izvor« u povodu 40. obljetnice postojanja 1987. godine (fotografije uz ovaj članak: Vladimir Kostjuk i Mirko Lukavski)